

บทที่ 2

แนวความคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวความคิด เกี่ยวกับป่าชุมชนและการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

การศึกษาวิจัยเรื่อง การจัดการป่าชุมชน กรณีศึกษาการจัดการป่าด้าว (ป่าลูกชิด) กลุ่มภูตั้น บ้านสันเจริญ ตำบลผาทอง อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน มีแนวความคิดที่ควรทำความเข้าใจหลายเรื่องได้แก่

2.1.1 แนวความคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน

ความหมายของป่าชุมชน

เนื่องจากมีผู้ให้ความหมาย แนวคิด ของป่าชุมชนที่หลากหลาย ผู้วิจัยจึงได้จำแนกความหมายของป่าชุมชน โดยพิจารณาถึงความหมายในด้านรายละเอียดของคำว่า “ป่า” “ชุมชน” และ “ป่าชุมชน”

ความหมายของคำว่า ป่า

ป่า ความหมายตามพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ.2484 มาตรา 4 “ป่า” หมายความว่าที่ดินที่ยังมิได้มีบุคคลได้มาตามกฎหมายที่ดิน (วิสูตร สมนึก,2535)

ป่า ความหมายตามพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ.2507 มาตรา 4 “ป่า” หมายความว่า ที่ดินรวมตลอดถึง ภูเขา ห้วย หนอง คลอง บึง บาง ลำน้ำ ทะเลสาบ เกาะ และที่ชายทะเลที่ยังมิได้มีบุคคลได้มาตามกฎหมาย (วิสูตร สมนึก,2535)

ป่า ราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายว่า “ป่า” หมายถึง ที่รกด้วยต้นไม้ต่าง ๆ ซึ่งไม่ใช่บ้านคนอยู่โดยปรกติ อ้างโดย กรมป่าไม้(2537)

จากความหมายของป่าในลักษณะต่าง ๆ เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2534) ได้สรุปว่า ความหมายของป่าแตกต่างกันดังนี้

ความหมายทางวิชาการ “ป่า” หมายถึง สังคมของพืชที่อยู่รวมกันเป็นกลุ่ม มีเอกลักษณ์ทางโครงสร้างและพฤติกรรมเฉพาะ

ความหมายตามกฎหมาย “ป่า” หมายถึง พื้นที่ที่ยังมิได้มีบุคคลได้มาตามกฎหมายที่ดิน (รวมไปถึง ภูเขา ห้วย หนอง คลอง บึง ลำน้ำ ทะเลสาบ เกาะ และที่ชายทะเล)

ความหมายของชาวบ้าน “ป่า” คือ พื้นที่กว้างที่มีต้นไม้รกและมีสัตว์หลากหลายชนิดอยู่อาศัย ป่าจะให้ของป่าหลายชนิด เช่น ใบไม้ หน่อไม้ เห็ด น้ำผึ้ง สัตว์ป่า สมุนไพร และอาหารต่าง ๆ แก่ชาวบ้าน

ความหมายเจ้าหน้าที่ (บางส่วน) “ป่า” คือต้นไม้ โดยไม่คำนึงถึงระบบสังคมพืชและสัตว์ ดังนั้นการปลูกต้นไม้ชนิดเดียวกันเป็นแถวเป็นแนวจึงเป็นป่า ได้ตามทัศนะของเจ้าหน้าที่ส่วนนี้ ความหมายของคำว่า “ชุมชน”

ชุมชน หมายถึง หมู่ชน, กลุ่มคน ที่อยู่รวมกันเป็นสังคม อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน (พจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ, 2534)

ชุมชน หมายถึง หมู่ชน, กลุ่มคนที่อยู่รวมกันเป็นสังคมขนาดเล็ก อาศัยอยู่ในบริเวณเดียวกัน และมีผลประโยชน์ร่วมกัน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2525)

ชุมชน ตามความหมายในภาษาไทยหมายถึง กลุ่มชนที่ตั้งบ้านเรือนรวมกันอยู่ตามท้องถิ่นต่าง ๆ จากความหมายในภาษาไทยนี้จะรวมไปถึงการรวมตัวของประชาชนในด้านการปกครอง ตั้งแต่จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน ซึ่งมีขอบเขตของการปกครองกำหนดไว้แน่ชัดตามกฎหมาย (อำนาจ คอวนิช, 2528)

จิรพรรณ กาญจนจิตรรา (2529) อ้างโดย กรมป่าไม้ (2537) ได้ให้ความหมายของคำว่า ชุมชนว่า หมายถึง กลุ่มบุคคลหลาย ๆ กลุ่มมารวมกันอยู่ในอาณาเขตและภายใต้กฎหมายหรือข้อบังคับเดียวกัน มีการปะทะสังสรรค์กัน มีความสนใจร่วมกันและมีผลประโยชน์คล้าย ๆ กัน และมีแนวพฤติกรรมเป็นอย่างเดียวกัน เช่น ภาษาพูด ขนบธรรมเนียม ประเพณี หรือมีวัฒนธรรมร่วมกันนั่นเอง ถ้าจะแยกองค์ประกอบของชุมชนให้เห็นชัดเจนเป็นดังนี้

1. คน (people)
2. ความสนใจร่วมกัน (common interest)
3. อาณาบริเวณ (area)
4. การปฏิบัติต่อกัน (interaction)
5. ความสัมพันธ์ของสมาชิก (relationship)

โกมล แพรกทอง (2535) ได้กล่าวถึงความหมายของคำว่า ชุมชน (Community) ว่า เนื่องจากการศึกษาถึงความสัมพันธ์ของคนและต้นไม้ จึงควรทราบความหมายของชุมชนใน 2 ด้าน ดังนี้

ความหมายทางนิเวศวิทยา โอดัม (Odum ม 1791) นักนิเวศวิทยาได้นิยามว่า “ชุมชน” หมายถึง ประชากรโดยสามารถแสดงออกเป็นลักษณะเด่นของกลุ่มได้ สามารถแบ่งเป็นชุมชนใหญ่ ซึ่งสามารถช่วยเหลือตนเองได้โดยไม่ต้องพึ่งชุมชนอื่น ๆ”

ความหมายทางสังคมศาสตร์ ฮิลเลอร์ (Hillery, 1995) นักสังคมศาสตร์ได้นิยามชุมชนออกเป็น 3 ประการ คือ

1. ชุมชนต้องมีที่ตั้ง (geographical area)
2. ชุมชนต้องมีความสัมพันธ์ต่อกันทางสังคม (social interaction)
3. ชุมชนต้องมีความสัมพันธ์ร่วมกัน (commonly)

ความหมายของป่าชุมชน

สำนักงานป่าไม้จังหวัดเชียงใหม่ (2539) ได้ให้ความหมายของ ป่าชุมชนไว้ 2 ลักษณะ ดังนี้

1. ป่าชุมชนคือ รูปแบบของการจัดการป่าไม้ที่นำเอาความต้องการ การพึงพิงป่า ของประชาชน มาเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดการป่าไม้ และให้ประชาชนผู้ได้รับประโยชน์จากป่าดังกล่าวเป็นผู้กำหนด แผนการและควบคุมการดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ เพื่อผลประโยชน์ต่อเนื้ออย่างสม่ำเสมอตามความต้องการของชุมชน

2. ป่าชุมชนในอีกความหมายหนึ่งหมายถึง แนวทางการจัดการป่าไม้ที่มุ่งเน้นความต้องการของชุมชนทั้งในด้านนิเวศวิทยาชุมชน เศรษฐกิจและความเชื่อประเพณีเพื่อการยังชีพของชุมชนเป็นเป้าหมายสำคัญ โดยที่ชาวบ้านในท้องถิ่นผู้ใช้ประโยชน์จะเป็นผู้ดูแลรักษาป่าชุมชน มีอำนาจและบทบาทในการจัดการป่าโดยตรง ภายใต้การสนับสนุนและส่งเสริมจากเจ้าหน้าที่รัฐ

ป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าไม้ซึ่งได้สงวนไว้เพื่อให้ชุมชนอย่างต่อเนื่องและถาวร (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2536)

ป่าชุมชน (communal forest) เป็นพื้นที่ซึ่งชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน ภายใต้กติกาที่กำหนดไว้ มีกฎระเบียบ มีการควบคุมดูแลการใช้ประโยชน์ให้เป็นไปตามความต้องการ บุคคลใดจะใช้ประโยชน์จากป่าเกินกติกาจะต้องเป็นไปตามวิธีการที่ชุมชนกำหนด การจัดการป่าชุมชนอาจเกิดจากประเพณีปฏิบัติของท้องถิ่น หรือถูกกำหนดขึ้นมาใหม่ภายใต้แนวนโยบาย และการสนับสนุนการดำเนินงานจากหน่วยงานภายนอกชุมชน (โกมล แพรกทอง, 2535)

อำนาจ คอวนิช (2528) อ้างโดยบัวเรศ และคณะ (2539) ได้อธิบายว่า ป่าชุมชนหมายถึงป่าธรรมชาติหรือป่าที่สร้างขึ้นเพื่อให้ประชาชนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยมีจุดหมายของการพัฒนาชุมชนเพื่อยกระดับรายได้ให้กับประชาชน ผู้นำชุมชน สถานที่ที่จะสร้างป่าชุมชนควรเป็นที่ดินสาธารณะ การเลือกพืชพรรณที่จะปลูกป่า

คณะอนุกรรมการพิจารณาแนวทางการดำเนินงานเกี่ยวกับป่าชุมชน (2533) อ้างโดย โกมล และจินตนา (2535) ให้ความหมายของคำว่า ป่าชุมชน ว่าเป็นกิจกรรมส่วนหนึ่งของวนศาสตร์ชุมชน หมายถึงพื้นที่ป่าไม้ได้จัดแบ่ง หรือกำหนดไว้ให้เป็นของชุมชน มีการจัดการโดยชุมชน และเพื่อชุมชนจะได้นำไปใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน และถาวรตามกฎหมายที่ชุมชนได้กำหนดไว้ ทั้งนี้จะต้องสอดคล้องกับความเชื่อและวัฒนธรรมของประชาชนในท้องถิ่น นั้น ๆ เป็นสำคัญ

องค์การ FAO (1978) อ้างโดยฉลาดชาย (2528) ให้คำนิยาม “ป่าไม้สังคม” หรือ “ป่าชุมชน” ว่า หมายถึง กิจกรรมหรือสถานะการณ์ใด ๆ ก็ตามที่เกี่ยวข้องกับประชาชนในท้องถิ่นในเรื่องของกิจกรรมด้านป่าไม้ป่าสังคมรวมเอาสถานะการณ์ต่าง ๆ ตั้งแต่ป่าไม้ขนาดเล็กในพื้นที่หรืออาณาบริเวณที่ขาดแคลนไม้และผลิตภัณฑ์จากป่าไม้ต่าง ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการท้องถิ่น ขึ้นไปจนถึงการปลูกต้นไม้ในระดับไร่นาเพื่อเป็นพืชเศรษฐกิจ และการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากป่าในระดับครัวเรือน ระดับช่างฝีมือหรือระดับอุตสาหกรรมขนาดเล็ก เพื่อให้เกิดรายได้สำหรับกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนที่อาศัยอยู่กับป่าทั้งหลาย ป่าชุมชนไม่รวมกิจกรรมเกี่ยวกับป่าขนาดใหญ่ที่ทำเพื่ออุตสาหกรรม และรูปแบบของป่าไม้แบบอื่นใดก็ตามที่อ้างว่าสนับสนุนการพัฒนาชุมชนโดยผ่านทาง การว่าจ้างแรงงาน และค่าจ้างเพียงอย่างเดียวแต่อย่างไรก็ตาม แนวความคิดในเรื่องป่าสังคมได้รวมเอา กิจกรรมทั้งหลายทั้งปวงขององค์การหรือบริษัทที่ดำเนินกิจการป่าไม้เพื่ออุตสาหกรรมและบริการต่าง ๆ เกี่ยวกับป่าไม้ของรัฐที่สนับสนุนส่งเสริมผลักดัน หรือช่วยเหลือกิจกรรมต่าง ๆ ทางด้านป่าไม้ในระดับชุมชนเข้าไว้ด้วย

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2528) ได้สรุปว่า ป่าชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของป่าไม้สังคม หรือ social forestry อันหมายถึง กิจกรรมต่าง ๆ ทางด้านการป่าไม้ที่มุ่งโดยเฉพาะต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นในการจัดการป่าไม้ และมุ่งตอบสนองความจำเป็น และความปรารถนาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับป่าไม้ของพวกเขา

โกมลและจินตนา (2528) ได้สรุปความหมายของป่าชุมชนได้ 2 ทักษะคือ

1. ทักษะของการจัดการ ป่าชุมชนจะหมายถึง “พื้นที่ป่าไม้ซึ่งได้รับการจัดการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ชุมชนผู้ใช้พื้นที่ป่าดังกล่าวต้องการ ซึ่งอาจจะโดยตรง เช่น เป็นแหล่งไม้ใช้สอย แหล่งอาหารเป็นต้น หรือโดยทางอ้อม เช่น เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร แหล่งนันทนาการ เป็นต้น”

2. ทักษะของการใช้ประโยชน์ ป่าชุมชนจะหมายถึง “พื้นที่ป่าไม้ซึ่งมีการใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์ในการใช้เหมือนกันหรือแตกต่างกันไปในแต่ละกลุ่มประชาชน ตามสภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนนั้น ๆ โดยทุกกลุ่มประชาชนในชุมชนมีโอกาสทำเทียมกัน ในการใช้นันทนาการ บางกลุ่มต้องการใช้ประโยชน์เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร

โดยได้สรุปความหมายของป่าชุมชนว่า หมายถึง พื้นที่ป่าไม้ซึ่งได้รับการจัดการโดยชุมชน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการใช้ประโยชน์ตามที่ชุมชนต้องการอย่างต่อเนื่องและถาวร

เสนห์ และคณะ (2536) อ้างโดยกรมป่าไม้ (2537) ให้ความหมายว่า ป่าชุมชนเป็น ขบวนการทางสังคมหรือการรวมตัวขององค์กรประชาชนในระดับชุมชน และ/หรือ ระดับเครือข่าย ภายในระบบนิเวศน์แห่งหนึ่ง เพื่อทำการใช้ประโยชน์และจัดการทรัพยากรดิน-น้ำ-ป่า ซึ่งถือเอา ทรัพย์สินส่วนรวมของท้องถิ่นอย่างยั่งยืน และเป็นธรรมเนียมยานของระบบ ความคิด ภูมิปัญญา

อุดมการณ์ และสิทธิชุมชนซึ่งเน้นหลักการทางศีลธรรมและความมั่นคงในการยังชีพของชุมชนเป็นสำคัญ

กรมป่าไม้ (2537) ได้แสดงสาระสำคัญของป่าชุมชน 3 ประการคือ

1. ต้องมีพื้นที่เพื่อเป็นที่ที่ชุมชนในการเข้าไปจัดการ เพื่อประโยชน์ของชุมชน
2. ต้องมีขบวนการของชุมชนในการเข้าไปจัดการ เพื่อประโยชน์ของชุมชน
3. ต้องมีการใช้ประโยชน์จากป่าตามความประสงค์ของชุมชนอย่างยั่งยืนสอดคล้องกับวิถี

ชีวิตของชุมชน

และได้ให้ความหมายว่า ป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ซึ่งได้รับการจัดการโดยขบวนการของชุมชน เพื่อให้เกิด ประโยชน์ตามความประสงค์ของชุมชน อย่างยั่งยืน

Obaidullau Khan (1991) อ้างโดย สุรินทร์ (536) ได้กล่าวถึงรูปแบบโครงการป่าชุมชนว่า ป่าชุมชนแตกต่างจากวนศาสตร์ ซึ่งโดยเนื้อหาแล้วดำเนินการในพื้นที่ป่าภายใต้การจัดการของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ตรงที่มีความกว้างขวางมากกว่าทางภูมิศาสตร์ที่ดินของท้องถิ่น เช่นพื้นที่ดินที่ขนานกับถนน คลอง ทางรถไฟ และบริเวณที่ถูกทอดทิ้งของหมู่บ้าน สวน ประกอบเป็นบริเวณป่าชุมชน ทั้งที่รกร้างถึงที่ดินส่วนบุคคลในบริเวณเมืองที่มีสภาพเสื่อมโทรมด้วย เกษตรกรรมธรรมชาติ เกษตรผสมผสานการปลูกพืช เพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์หลายอย่าง และการสนับสนุนอาชีพแก่เกษตรกร เช่น การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม การเพาะเห็ด เก็บน้ำผึ้ง ปลูกสมุนไพร ตลอดจนการตัด薪ใจที่เป็นอิสระ และพยายามสร้างวิถีภายนอก ทั้งหมดนี้คือรูปลักษณ์ของโครงการป่าชุมชน

2.1.2 หลักการและแนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน

โกมล แพรกทอง (2535) ได้เสนอแนวความคิดพื้นฐานหลักในการจัดการป่าไม้ชุมชนอยู่ 4 ประการดังนี้

1. แนวความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสังคมมนุษย์กับสังคมป่าไม้ ในระบบนิเวศแนวความคิดนี้ เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสังคมมนุษย์และสังคมต้นไม้ในระบบนิเวศถูกเสนอโดยกลุ่มนักมนุษยศาสตร์ แรมโบ (Rambo, 1984) ศึกษาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ โดยพิจารณาว่าสังคมมนุษย์ และสังคมพืชเป็นสังคมที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน ทั้งสองสังคมมีองค์ประกอบมีสายสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างกัน ในสังคมมนุษย์มีโครงสร้างทางสังคมซึ่งเป็นสังคม ซึ่งประกอบด้วยหน่วยต่างๆ เริ่มจาก ปังเจกชน ครอบครัว กลุ่มและองค์กรต่างๆ มีระบบเศรษฐกิจระบบการเมือง ระบบการปกครอง ฯลฯ โยงยึดหน่วยย่อยต่างๆ ส่วนในสังคมพืชประกอบขึ้นด้วยโครงสร้างของสิ่งมีชีวิต และสิ่งไม่มีชีวิตมีความเชื่อมโยงกันด้วยวงจรต่าง ๆ เช่น วงจรอาหาร วงจรของแร่ธาตุ ฯลฯ สังคมมนุษย์และสังคมต้นไม้จะมีการถ่ายทอดความสัมพันธ์ระหว่างกัน ซึ่งอาจเป็นการส่งเสริมและการทำลายซึ่งกันและกัน เช่น สังคมมนุษย์อาจจะใช้ประโยชน์จากป่าไม้ มาก

เกินไป จนป่าไม่อาจรักษาสมดุลได้ ก็อาจเกิดการเสื่อมโทรม และยังทำให้เกิดอุทกภัย ความแห้งแล้ง เป็นต้น การพิจารณาถึงการร่วมกันทั้งสองสังคมจะเป็นแนวความคิดเบื้องต้นของการจัดการป่าไม้ชุมชน เพื่อให้สังคมป่าและสังคมมนุษย์อยู่ร่วมกันได้คงภาพ

2. แนวความคิดเกี่ยวกับการป่าไม้เพื่อการพัฒนาชนบท แนวความคิดเกี่ยวกับการป่าไม้เพื่อการพัฒนาชนบทเป็นแนวความคิดที่นำเสนอโดย FOA (1978) ในเอกสารป่าไม้กับการพัฒนาชนบท (Foresstry for Rural Community Development) ซึ่งมุ่งเน้นการนำความรู้ด้านการป่าไม้เข้าไปใช้ในการพัฒนาชนบท โดยมีสมมุติฐานว่าชนบทเป็นพื้นที่ที่อยู่ใกล้เขตป่าไม้ ป่าชุมชนได้หึ่งหึ่งป่าไม้ในด้านต่าง ๆ เป็นชุมชนที่ได้รับประโยชน์โดยตรง ดังนั้น จึงมีแนวความคิดที่จะให้ป่าเป็นฐานเพื่อรองรับความเป็นอยู่ในระดับความเป็นอยู่ที่พออยู่พอกิน ในด้านอาหาร ยารักษาโรค ไม้ใช้สอย แหล่งน้ำเพื่อการเกษตรป่าไม้จึงเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในชนบท และจากสภาพของการใช้ประโยชน์จากป่ามานาน ได้ก่อให้เกิดภูมิปัญญาของประชาชนในชนบทในการจัดการพื้นที่ป่าไม้ การจัดการป่าไม้เพื่อการพัฒนาชนบทจึงอยู่บนพื้นฐานของแนวความคิดที่ว่า การพัฒนาชนบทจำเป็นต้องอยู่บนพื้นฐานของความสามารถที่มีอยู่แล้วในท้องถิ่น เช่น เทคนิคทางด้านป่าไม้ที่มีอยู่ในชนบทมาใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาชนบท

3. แนวความคิดเกี่ยวกับการกระจายอำนาจในการดูแลแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ แนวความคิดนี้ได้ถูกเสนอโดยนักพัฒนาป่าไม้ที่เข้าไปทำงานในกลุ่มประเทศเอเชียใต้ เช่น ประเทศอินเดีย ประเทศเนปาล ซึ่งมีแนวความคิดว่า ทรัพยากรธรรมชาติเป็นส่วนรวมที่มีผู้ใช้ประโยชน์มีผู้ดูแลรักษา ในประโยชน์ต่อกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ดังนั้น เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ และสะดวกต่อผู้ดูแลรักษา จัดการทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นโดยตรง จำเป็นต้องให้ผู้ดูแลรักษาเหล่านั้นได้รับการยอมรับอย่างถูกต้อง ให้สามารถดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ที่มีอยู่ได้ การยอมรับดังกล่าวจะเป็นไปในรูปแบบของการกระจายอำนาจในการดูแลรักษาพื้นที่ป่าไม้

4. แนวความคิดในการจัดการป่าไม้เพื่อผลผลิตยั่งยืน และความมั่นคงของชุมชน แนวความคิดในการจัดการป่าไม้แบบผลผลิตยั่งยืน (sustained yield) เป็นแนวความคิดพื้นฐานด้านการจัดการป่าไม้ ที่เน้นประโยชน์จากป่าไม้เป็นประโยชน์ที่มีอย่างต่อเนื่องและถาวร ในระยะแรก ๆ แนวความคิดนี้จะเน้นผลิตผลจากป่าในลักษณะของไม้ใช้สอย ต่อมาเพื่อมีการพัฒนาด้านการใช้ประโยชน์มากขึ้น การใช้ประโยชน์ได้มุ่งสู่ประโยชน์ด้านอื่นในลักษณะเอนกประสงค์ (multiple used) เช่น น้ำใช้เพื่อการเกษตร การท่องเที่ยว พักผ่อนหย่อนใจ และการอนุรักษ์สัตว์ป่า เป็นการจัดการป่าไม้ที่เน้นการอนุรักษ์ซึ่งมีหลักการใช้ทรัพยากรแบบชาญฉลาด (wise use) อย่างไรก็ดี จากผลการพัฒนาการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ และการพัฒนาด้านอื่น ๆ ของพื้นที่ ทำให้มีทางเลือกในการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าไม้ในหลายรูปแบบ และโดยที่ชุมชนเองก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้าน

เศรษฐกิจและสังคม ซึ่งเป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสภาพของความมั่นคงของชุมชนจากระดับหนึ่งไปสู่อีกระดับหนึ่ง จึงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ป่าไม้ด้วย ดังนั้น ความต้องการที่จะใช้พื้นที่ป่าไม้จากกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ต่าง ๆ เพื่อการจัดการป่าไม้แบบผลผลิตยั่งยืน จำเป็นต้องอยู่บนพื้นฐานของความต้องการ ที่เปลี่ยนแปลงไปของชุมชน เพื่อให้สอดคล้องกับเสถียรภาพแห่งความมั่นคงของชุมชน และการจัดการป่าไม้จำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจาก ทุก ๆ ฝ่ายที่จะใช้ประโยชน์ให้เกิดผลสูงสุด ภายใต้การผสมผสานระหว่างการใช้ประโยชน์หลาย ๆ ด้าน (Lee)

2.1.3 องค์ประกอบของป่าไม้ชุมชน

โกมล แพรกทอง (2535) กล่าวถึงองค์ประกอบที่สำคัญของการป่าไม้ชุมชนว่ามี 3 ประการ คือ

1. องค์ประกอบด้านชุมชน (Community Component) ในองค์ประกอบด้านชุมชนประกอบด้วยหน่วยของชุมชน ซึ่งจะมีความแตกต่างกันในลักษณะของความต้องการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่า องค์ประกอบด้านชุมชนประกอบด้วยหน่วยย่อย คือ

1.1 บุคคลเดี่ยว (Individual) ซึ่งเป็นหน่วยเล็กที่สุดในองค์ประกอบ ด้านชุมชนจะมีความแตกต่างกันในด้านอาชีพ อายุ เพศ ซึ่งมีผลต่อลักษณะความต้องการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ เช่น บางคนต้องการใช้น้ำจากป่าไม้ บางคนต้องการเก็บหาผลผลิตจากป่า เป็นต้น

1.2 ครอบครัว (Household) เป็นหน่วยย่อยที่เล็กที่สุดที่รวมบุคคลเดี่ยว หลาย ๆ บุคคลมาอยู่ภายใต้การตัดสินใจอย่างเดียวกัน ครอบครัวเป็นหน่วยย่อยที่สามารถใช้ประโยชน์จากป่าเป็นจุดเริ่มของการตัดสินใจร่วมกันภายในครอบครัว จะแบ่งแรงงานเพื่อใช้ประโยชน์จากแหล่งป่าไม้ในรูปแบบต่างๆ จะแยกความชำนาญในการทำงานด้านต่าง ๆ รวมทั้งในกิจกรรมป่าไม้ เช่น การเก็บอาหารจากพื้นที่ป่าไม้ ในขณะที่บางคนจะแยกไปเก็บไม้ฟืนเพื่อใช้ประกอบอาหาร

1.3 กลุ่ม (Group) เป็นหน่วยเล็กที่สุดที่รวมครอบครัวหลายครอบครัว เป็นการรวมการตัดสินใจระดับครอบครัวมาเป็นการตัดสินใจร่วมกันในระดับกลุ่ม กลุ่มประกอบด้วยสมาชิก ที่มาจากการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ เช่น การรวมกลุ่มในการเก็บหน่อไม้ จะร่วมตั้งกติกาเป็นแนวปฏิบัติของกลุ่มในการไม่เก็บหน่อไม้ที่มีขนาดเล็ก หรือกลุ่มแม่ไม้ที่ให้หน่อในอนาคต เป็นต้น

1.4 ชุมชน (Community) เป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดที่รวมกลุ่มย่อยเข้าด้วยกัน ชุมชนจะมีกฎมีระเบียบต่าง ๆ มีการกำหนดการดำเนินงานตามความชำนาญ มีการกำหนดเป้าหมายที่ชุมชนต้องการร่วมกัน เช่น มีกลุ่มใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน มีกฎเกณฑ์เป็นแนวทางของกลุ่มในการรักษาป่าชุมชนเพื่อประโยชน์ร่วมกัน

องค์ประกอบด้านชุมชน เป็นส่วนสำคัญที่จะนำมาพิจารณาว่าชุมชนมีผู้ใช้ประโยชน์จากป่าไม้เป็นใคร และจัดระเบียบการจัดการแบ่งงานกันอย่างไร ซึ่งจะเป็นเรื่องชีวิตถึงความเข้มแข็งในการดำเนินกิจการด้านป่าไม้เพื่อประโยชน์ของชุมชน

2. องค์ประกอบด้านป่าไม้ (Forest Component) องค์ประกอบด้านป่าไม้จะเป็นสิ่งชี้ให้เห็นชุมชนจะใช้ประโยชน์จากป่าไม้ได้มากน้อยเพียงไร เพราะป่าไม้จะมีระเบียบและกฎหมายกำหนดการใช้ประโยชน์ในระดับต่าง ๆ องค์ประกอบด้านป่าไม้แบ่งออกเป็นลักษณะย่อย ๆ ได้ ดังนี้

2.1 ป่าส่วนตัว (Private Forest) เป็นป่าที่มีเจ้าของเป็นการใช้ป่าเพื่อผลประโยชน์ตามความต้องการของผู้เป็นเจ้าของป่า การที่บุคคลอื่นในชุมชนจะมาใช้พื้นที่ป่านั้น ต้องได้รับการยินยอมจากเจ้าของป่าเสียก่อน ซึ่งเป็นไปตามระเบียบของกฎหมายที่กำหนดขึ้นมาเพื่อคุ้มครองสิทธิการเป็นเจ้าของพื้นที่ป่านั้น ๆ

2.2 ป่าชุมชน (Community Forest) เป็นพื้นที่ซึ่งชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกันภายใต้กติกาที่กำหนดไว้มีกฎระเบียบ มีการควบคุมดูแลการใช้ประโยชน์ให้เป็นไปตามความต้องการ บุคคลใดจะใช้ประโยชน์จากป่าเกินกติกาจะเป็นไปตามวิธีการที่ชุมชนกำหนดการจัดการป่าชุมชนอาจเกิดจากงานจากภายใน

2.3 ป่าของรัฐ (National Forest) ป่าของรัฐเป็นป่าที่รักษาไว้เพื่อประโยชน์ของทุกคนในประเทศในรูปแบบต่าง ๆ เช่น เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า อุทยานแห่งชาติ เขตต้นน้ำลำธาร ป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งมีระเบียบและสิทธิการใช้ประโยชน์ของชุมชนแตกต่างกันชุมชนในระดับต่าง ๆ ที่จะใช้ประโยชน์จะต้องปฏิบัติตามแนวทางที่ได้กำหนดไว้ในระเบียบและกฎหมายที่ใช้ปฏิบัติคือป่านั้น ๆ ป่าของรัฐบาลอาจถูกเปลี่ยนไปใช้ประโยชน์อย่างอื่นตามความจำเป็นของประเทศ เช่น การสร้างถนนย่านพื้นที่ป่าไม้การสร้างอ่างเก็บน้ำเพื่อการเกษตร เป็นต้น

3. องค์ประกอบด้านการเกษตร องค์ประกอบด้านการเกษตร จะเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นของชุมชนว่าจะพึ่งพิงป่าไม้ได้อย่างไร องค์ประกอบด้านการเกษตรแบ่งออกเป็นองค์ประกอบย่อย ๆ ได้ตามขนาดของการประกอบการสิทธิการถือครองที่ดินและระบบการจัดการ ดังนี้

ก) ขนาดของการประกอบการ การเกษตรขึ้นอยู่กับขนาดของการประกอบการ ซึ่งจำแนกออกได้นั้นก็คือ

1) การเกษตรขนาดเล็ก (Small scale farming) ผู้ประกอบการมีความจำเป็นจะต้องดำเนินการเอง เนื่องจากเป็นกิจกรรมขนาดเล็ก ผู้ประกอบการจึงไม่สามารถลงทุนปรับปรุงที่ดินปรับปรุงพันธุ์และเครื่องใช้เครื่องมือกลต่าง ๆ ได้ นอกจากนี้การร่วมมือระหว่างเกษตรกรเองโดยจัดตั้งขึ้นเป็นกลุ่ม เกษตรกรจะผลิตเพื่อบริโภคเอง หรือถ้ามีเวลาเหลือเพียงพอตัวเกษตรกรอาจ

จะทำงานนอกเหนือจากการเกษตรเพื่อเพิ่มรายได้โอกาสของความจำเป็นในการพึ่งพาป่าไม้เพื่อการเกษตรกรรมจะมีสูงสำหรับผู้ประกอบการเกษตรขนาดเล็ก

2) การเกษตรขนาดใหญ่ (Large scale Farming) ผู้ประกอบการสามารถตัดสินใจลงทุนเพิ่มผลผลิตโดยปรับปรุงปัจจัยการผลิตขั้นพื้นฐาน เป็นการใช้พันธุ์พืชที่ดี ใช้อุปกรณ์อันทันสมัย และนำระบบการจัดการที่ทันสมัยมาใช้เพื่อลดต้นทุนการผลิต การผลิตส่วนใหญ่จะเป็นไปเพื่อการค้ามากกว่าเพื่อใช้สอยเอง จากการใช้เทคนิคทันสมัย ผู้ประกอบการจะลดการพึ่งพาป่าไม้ในลักษณะแหล่งของปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ย น้ำเพื่อการเกษตร เป็นต้น

ข) สิทธิการถือครองที่ดิน สามารถแบ่งออกได้ดังนี้

1) ผู้เช่าที่ดินเพื่อการประกอบการเกษตร (Tenant) มักเป็นเกษตรกรซึ่งไม่มีที่ดินหรือมีแต่ไม่เพียงพอในการประกอบการเกษตร และได้เช่าที่ดินของเกษตรกรรายอื่น ๆ เพื่อประกอบการเกษตร เพื่อบริโภคหรือเพื่อการค้าการเกษตร และได้เช่าที่ดินของเกษตรกรรายอื่น ๆ เพื่อประกอบการผลิตทางการเกษตร ในกรณีที่ได้รับผลตอบแทนสูง อาจจะนำเทคนิคสมัยใหม่มาใช้ในการประกอบการสำหรับผู้ซึ่งไม่มีที่ดินโอกาสที่จะนำเทคนิคสมัยใหม่มาใช้จะน้อย ผู้เช่าที่ดินจะเป็นกลุ่มที่จำเป็นต้องประกอบการ เกษตรกรที่พึ่งพาป่าไม้โดยเฉพาะการใช้ประโยชน์จากแหล่งป่าไม้เพื่อปัจจัยในการผลิตทางการเกษตร เช่น น้ำ ปุ๋ย เป็นต้น

2) ผู้ได้รับสิทธิในการถือครองที่ดิน (Land use Fructury) เป็นเกษตรกร ซึ่งทำการเกษตรบนที่ดินของชุมชนหรือของรัฐ เช่น ที่ดินสาธารณะของหมู่บ้าน ที่ป่าสงวนแห่งชาติ เกษตกรดังกล่าวได้ใช้พื้นที่รองรับเพื่อการเกษตร การได้รับสิทธิในการถือครองที่ดินเป็นไปตามระเบียบและกฎหมายในการใช้พื้นที่ของประเทศต่าง ๆ ซึ่งจะไม่เหมือนกัน อย่างไรก็ตามเกษตรกรเหล่านี้จะเป็นผู้พึ่งพาป่าไม้เพื่อใช้ในการเกษตร ซึ่งบางครั้งจะขาดแรงจูงใจเนื่องจากความไม่ชัดเจนในสิทธิของที่ดิน ทำให้แรงจูงใจในการปรับปรุงพื้นที่เพื่อการเพิ่มผลผลิตให้สูงขึ้น

ค) ระบบการจัดการระบบการจัดการของเกษตรกร จะแบ่งออกได้ดังนี้

1) กลุ่มเกษตรกร (group) กลุ่มเกษตรกรเป็นระบบการจัดการที่เกษตรกรได้รวมตัวกันเพื่อประกอบกิจกรรมทางด้านเกษตร ซึ่งขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่ม กลุ่มเกษตรกรมีโอกาสร่วมมือกันแก้ไขปัญหาของกลุ่ม ทั้งทางด้านการผลิต และการจำหน่ายผลผลิต โอกาสที่เพิ่มผลผลิตโดยใช้เทคนิคสมัยใหม่จะมีมากกว่า การประกอบการเกษตรแบบรายย่อยและพึ่งพาพื้นที่ป่าไม้เพื่อปัจจัยการผลิตจะลดลง เช่น น้ำ ปุ๋ย เป็นต้น

2) สหกรณ์การเกษตร (Cooperatives) จะเป็นการรวมกลุ่มของกลุ่มเกษตรกรที่ประกอบการเกษตรในด้านเดียวกันหรือหลาย ๆ ด้าน ระบบสหกรณ์จะเอื้ออำนวยให้มีการจัดการ

ระบบการประกอบการที่มั่นคง มีระบบการผลิตตามภาวะของตลาดได้ระบบการจัดการที่ดีโอกาสพึ่งพิงปัจจัยการผลิตจะน้อยลงแต่นำเทคนิคสมัยใหม่มาใช้มากขึ้น

องค์ประกอบด้านการเกษตรอาจเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ซึ่งเกิดขึ้นจากการที่ผู้ประกอบการได้เปลี่ยนแปลงไปอยู่ในภาคอาชีพอื่น จึงมีโอกาที่จะเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน เพื่อการเกษตรสืบเนื่องมาจากการขยายเขตเมือง หรือปลูกป่าขึ้นทดแทนพื้นที่ซึ่งเคยใช้ประกอบหรือเพิ่มการพึ่งพิงการใช้ประโยชน์จากป่าไม้

กรมป่าไม้ (2539) ได้สรุปหลักการที่สำคัญของป่าชุมชนไว้ดังนี้

1. เป็นการจัดการเพื่อรักษาไว้ซึ่งระบบนิเวศวิทยาของชุมชนและของประเทศโดยรวม
2. เพื่อตอบสนองต่อเศรษฐกิจในการยังชีพของชุมชน
3. ข้าราชการป่าไม้ซึ่งความเชื่อและวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่า
4. สิทธิในการดูแลรักษา จัดการและประโยชน์จากป่าชุมชนเป็นสิทธิร่วมของทั้งชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับป่าไม้ชุมชน โทมัสและจินดา (2535) กล่าวว่าแนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชนมีพื้นฐานความคิดอยู่ 3 ประการ คือ

1. แนวคิดเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรส่วนรวม นำเสนอโดยนักชีววิทยาชื่อฮาร์ดี (Hardin, 1968) ว่าทรัพยากรส่วนรวมจะไม่ได้รับการดูแลอย่างดี ถ้าทุกคนมุ่งแต่จะใช้ประโยชน์ตามที่ตนเองต้องการและจะเป็นผลให้ทรัพยากรส่วนรวมเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็ว จำเป็นจะต้องมีการควบคุมเข้าไปเกี่ยวข้อง

2. แนวคิดเกี่ยวกับการควบคุมการใช้ทรัพยากรส่วนรวม นำเสนอโดย บรอมเลย์ (Bromley, 1986)

3. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาพื้นบ้าน นำเสนอโดยนักวิชาการป่าไม้ของประเทศญี่ปุ่นที่เสนอว่าป่าชุมชนเป็นการจัดการป่าไม้ที่แสดงถึงภูมิปัญญาของท้องถิ่นในการจัดการป่าไม้เพื่อประโยชน์ของชุมชนที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาบนพื้นฐานวัฒนธรรมทางด้านเกษตรกรรม ความเชื่อและประเพณีท้องถิ่น ที่แสดงให้เห็นถึงการพึ่งพิงพื้นที่ป่าไม้ของประชาชนแต่ละประเทศ

กรมป่าไม้ (2539) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชนว่า ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญที่เอื้ออำนวยประโยชน์ต่อมนุษยชาติทั้งทางตรงและทางอ้อม การขยายตัวของจำนวนประชากร การพัฒนาความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจสังคมและการเมืองทำให้มีการใช้สอยทรัพยากรป่าไม้เพิ่มขึ้น พื้นที่ป่าไม้ถูกบุกรุก ไม้ถูกตัดฟันลงอย่างมากมาเป็นปริมาณเกินกว่ากำลังการผลิตขึ้นทดแทนได้เองตามธรรมชาติ จึงก่อให้เกิดความเสียหายต่อผลกระทบต่อระบบนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อม โดยส่วนรวมประกอบกับการเริ่มเป็นที่ยอมรับกันแล้วว่าการ ดำเนินการจัดการและรักษาทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า โดยความพยายามของเจ้าหน้าที่ของรัฐเพียงฝ่ายเดียวไม่สามารถสัมฤทธิ์ผลได้ รวมทั้ง

แนวความคิดการจัดการใช้ประโยชน์ป่าไม้แบบยั่งยืนได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางในสังคมปัจจุบัน มีการแสวงหาแนวทางรูปแบบการการจัดการที่เหมาะสม โดยให้ความสำคัญต่อชาวบ้านผู้ใกล้ชิดป่าที่สุด พึ่งพาอาศัยป่าไม้ในการดำรงชีพ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาและจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ใกล้หมู่บ้าน เพื่อผลประโยชน์ของชาวบ้านเองเป็นสำคัญ แนวความคิดดังกล่าวนี้จึงเกิดเป็น “ป่าชุมชน”

บิวเรศ และคณะ (2538) กล่าวว่า ป่าไม้ชุมชนเป็นแนวคิดที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างป่าไม้กับชุมชน ในลักษณะที่ว่า การดำเนินชีวิตของคนในชุมชนต้องพึ่งพาทรัพยากรป่าไม้ เพราะป่าไม้เป็นแหล่งอาหาร สมุนไพรที่สามารถนำมาใช้รักษาโรค คนในชุมชนได้อาศัยไม้จากป่าเพื่อการก่อสร้างที่อยู่อาศัย ดังนั้นเมื่อป่าถูกถากถางจนเฉียนไป ย่อมทำให้สิ่งทีคนในชุมชนได้อาศัยไม้จากป่า เพื่อการก่อสร้างย่อมส่งผลกระทบต่อ การดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ในความสัมพันธ์ระหว่างป่าไม้กับชุมชนความเชื่อเป็นแกนนำในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน ทั้งนี้เพราะทุกชุมชนจะมีโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งจะมีบทบาทอย่างสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์และการใช้ประโยชน์จากป่าของคนในชุมชน

องค์ประกอบของป่าชุมชน โคมลและจินตนา (2535) ได้จำแนกองค์ประกอบป่าชุมชนไว้ 3 ประการ คือ

1. ที่ดิน เป็นองค์ประกอบสำคัญของป่าชุมชนในที่นี้หมายถึง ที่ดินป่าไม้หรือที่ดินที่สามารถนำมาดำเนินการป่าชุมชนได้

2. ชุมชน มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อป่าชุมชน ป่าชุมชนจะออกมาเป็นรูปแบบใด มีความยั่งยืนถาวรเพียงใด ชุมชนเป็นกลไกสำคัญที่จะกำหนดให้เข้าไปตามวัตถุประสงค์ของชุมชนเอง ปัจจัยที่ควรพิจารณาเกี่ยวกับชุมชนคือ

ก. ผู้นำท้องถิ่น มีความสำคัญและมีบทบาทสูงในการนำไปสู่การพัฒนาป่าชุมชนได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ครู และพระสงฆ์ เป็นต้น

ข. องค์กรประชาชน เป็นผู้สืบเนื่องแนวความคิดป่าชุมชน ให้ได้รับการปฏิบัติ ได้แก่ สภาตำบล คณะกรรมการหมู่บ้าน หรือสถาบันทางสังคมอื่น ๆ

ค. การมีส่วนร่วมของประชาชน การดำเนินการป่าชุมชนในแต่ละท้องถิ่น จะบรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้หรือไม่นั้น นอกจากผู้นำท้องถิ่นและองค์กรประชาชนแล้วประชาชนในชุมชนจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานเพื่อพัฒนาขีดความสามารถในการจัดการป่าชุมชนให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชนเอง

3. การจัดการ ได้แก่ กิจกรรมในการทำให้ป่าชุมชนเกิดความมั่นคงและยั่งยืนถาวรเพื่อประโยชน์ของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ การป้องกัน การเพาะชำกล้าไม้ การปลูกป่า การบำรุง

รักษา ตลอดจนการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้จากพื้นที่ ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของชุมชนจะตั้ง กฎเกณฑ์ขึ้นมาควบคุม และมีการบังคับใช้กฎเกณฑ์

กรมป่าไม้ (เอกสารประกอบโครงการพัฒนาป่าชุมชน สำนักงานป่าไม้จังหวัดเชียงใหม่) (2539) กล่าวว่า องค์ประกอบที่สำคัญในการจัดการป่าชุมชน เพื่อให้สามารถอำนวยประโยชน์อย่าง ต่อเนื่องและตลอดไปนั้น ต้องประกอบด้วยปัจจัยหลายประการที่สอดคล้องและผสมผสานกันเป็น อย่างดี องค์ประกอบที่สำคัญคือ

1. ประโยชน์ที่ชาวบ้านจะได้รับ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญมาก เป็นสิ่งที่กำหนดวัตถุประสงค์ ในการรักษาป่านั้น ๆ ไว้

2. การมีระเบียบแบบแผนกฎเกณฑ์ การควบคุมกันเองของชาวบ้านในชุมชน จะต้องมีการมีระเบียบ และกฎระเบียบที่ดียิ่งขึ้นจะเกี่ยวข้องกัน การจัดสรรการใช้สอยประโยชน์จากป่าชุมชนให้กันอย่าง เสมอภาค

ข้อห้ามและการลงโทษ ปรับสินไหม เมื่อมีการละเมิดกฎข้อบังคับของชุมชนที่วางไว้

3. องค์การประชาชน การดำเนินการจัดการป่าชุมชนให้บรรลุกฎข้อบังคับของชุมชนที่วางไว้ จะต้องมียุทธศาสตร์ของชาวบ้านที่เข้มแข็ง และมีความรู้ความสามารถที่จะสร้างบทบาทและการพัฒนา ผลผลิตของป่าชุมชนให้อำนวยประโยชน์ได้อย่างต่อเนื่องและตลอดไปหรือยั่งยืน

4. การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก ในรูปของความช่วยเหลือต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ทางด้านวิชาการ ความช่วยเหลือในด้านเงินลงทุน การส่งเสริมในเรื่องของพืชอาหารเสริมรายได้ การสนับสนุนอุปกรณ์และวัสดุที่จำเป็น เป็นต้น

5. เจ้าหน้าที่ของกรมป่าไม้ ที่เปรียบเสมือนเป็นที่ปรึกษา หรือที่ปรึกษา ซึ่งจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจ เอาใจใส่อย่างสมานสมอ มีความเสียสละและมนุษยสัมพันธ์ที่ดี สามารถทำงาน ร่วมกันและเข้าใจกับชาวบ้านในชุมชนได้อย่างดี

2.1.4 รูปแบบของป่าชุมชนในประเทศไทย

โกมลและจินตนา (2535) ได้จำแนกแบบป่าชุมชนตามวัตถุประสงค์ในการใช้ประโยชน์ ของชุมชนได้ 3 รูปแบบดังนี้

1. ป่าชุมชนแบบอนุรักษ์ เป็นรูปแบบการดำเนินงานชุมชนเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมดิน น้ำ และอื่น ๆ การป้องกันภัยธรรมชาติลดความเชื่อและประเพณีในท้องถิ่น ส่วนใหญ่เป็น ป่าธรรมชาติ และในบางพื้นที่พบว่าป่าปลูก โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นแหล่งซับน้ำ สำหรับ อุปโภคและการเกษตรกรรม แหล่งประกอบศาสนกิจ แหล่งประกอบพิธีกรรมตามประเพณี และ ความเชื่อแหล่งนันทนาการ และในบางครั้งยังมีการใช้ประโยชน์ในลักษณะผลพลอยได้คือเป็นแหล่ง อาหารธรรมชาติ สมุนไพร ของป่า ไม้พื้นเพื่อใช้สอย

2. ป่าชุมชนแบบเศรษฐกิจ เป็นรูปแบบการดำเนินงานป่าชุมชน เพื่อหวังผลตอบแทนของเศรษฐกิจในรูปของผลผลิตจากต้นไม้และของป่า ส่วนใหญ่เป็นป่าปลูกในบางครั้งพบว่าเป็นป่าธรรมชาติ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นแหล่งรายได้ของชุมชน เป็นแหล่งใช้สอยของชุมชน เช่น เก็บหาอาหารของป่า สมุนไพร ไม้ฟืนและไม้ใช้สอย

3. ป่าชุมชนแบบอนุรักษณ์และด้านเศรษฐกิจควบคู่กันไป มีทั้งป่าธรรมชาติและป่าปลูก โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ได้ผลประโยชน์จากป่าชุมชนทั้งข้อ 1 และ ข้อ 2 รวมกันไป

สำนักงานป่าไม้จังหวัดเชียงใหม่ (2539) กล่าวว่า ป่าชุมชนมีวิวัฒนาการมาในประเทศไทยมานานแล้วนั้น มีวิธีการจัดการแตกต่างกันไปตามภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ โดยสอดคล้องกับขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ สภาพเศรษฐกิจและนิเวศวิทยาของพื้นที่นั้น ๆ หากพิจารณาตามสภาพดินที่ตั้งของชุมชนกับป่าไม้สามารถแบ่งออกได้ 3 ลักษณะดังนี้

1. ชุมชนที่อยู่ในพื้นที่เกษตรกรรม เป็นพื้นที่ซึ่งอยู่ไกลจากแหล่งป่าไม้ มีความขาดแคลนไม้ใช้สอยในลักษณะต่าง ๆ เช่น ไม้เพื่อการก่อสร้างไม้เพื่อพลังงาน มีการแข่งขันในการใช้ที่ดินเพื่อกิจการต่างๆ สูง แหล่งป่าไม้ที่จะมีขึ้นได้จึงเป็นแหล่งป่าไม้ที่ตั้งอยู่บนที่ดิน ซึ่งจะมีการควบคุมและคุ้มครองโดยหลายหน่วยงาน

2. ชุมชนที่อยู่ใกล้เขตป่าไม้ เป็นชุมชนที่มีการประกอบการเกษตร ซึ่งอาจจะมีที่ดินไม่เพียงพอ มีความต้องการที่ดินเพิ่มและในขณะเดียวกันได้อาศัยแหล่งป่าไม้ที่อยู่ใกล้เคียงเป็นที่พึ่งพิงทางด้านไม้ใช้สอย แหล่งอาหาร ยารักษาโรค แหล่งชับน้ำ

3. ชุมชนที่อยู่ในเขตป่าไม้ เป็นชุมชนที่มีชีวิตพึ่งพิงกับพื้นที่ป่า ต้องการป่าไม้เป็นแหล่งอาหาร ยารักษาโรค แหล่งชับน้ำต่างๆ

ธรรารัตน์และสมเกียรติ (2536) กล่าวว่าป่าชุมชนที่ได้วิวัฒนาการขึ้นมาในสภาพชุมชนลักษณะต่าง ๆ ในประเทศไทย โดยการรักษาพื้นที่ป่าไม้ไว้เพื่อประโยชน์ของชุมชนโดยประชาชนได้ร่วมกันรักษาภายใต้วัตถุประสงค์ที่แตกต่างกัน จากวัตถุประสงค์ในการรักษาพื้นที่ป่าไม้ไว้สามารถที่จะแบ่งรูปแบบของป่าชุมชนได้ออกเป็น 2 รูปแบบคือ ป่าชุมชนแบบดั้งเดิม กับป่าชุมชนที่พัฒนาขึ้นมาใหม่

1. ป่าชุมชนแบบดั้งเดิม เป็นแบบป่าชุมชนที่ประชาชนได้รักษาพื้นที่ป่าไม้ไว้ โดยมีวัตถุประสงค์แตกต่างกันออกไปดังนี้

1.1 การอนุรักษ์ป่าไม้เพื่อประกอบพิธีกรรม ตามประเพณี เช่น การรักษาป่าดอนปู่ตาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การรักษาป่าช้าในภาคเหนือ ซึ่งเป็นไปตามประเพณีของท้องถิ่นเพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ป่าดังกล่าวจะถูกรักษาไว้โดยไม่มีการทำลาย

1.2 การอนุรักษ์ป่าไม้เป็นแหล่งชันน้ำ เป็นการรักษาป่าเพื่อเป็น แหล่งชันน้ำให้กับพื้นที่นาหรือพื้นที่ประกอบเกษตรกรรมอื่น ๆ หรือ เพื่อป้องกันการพังทลายของดินที่จะชะล้างทรายเข้าสู่พื้นที่นา พื้นที่ป่าชันน้ำของหมู่บ้านจะพบได้ในชุมชนของชาวเขาที่มีการทำนาเช่น กะเหรี่ยงและในกลุ่มคนไทยในที่ราบ ป่าเพื่อแหล่งชันน้ำจะถูกรักษาไว้อย่างดี นอกจากเป็นแหล่งชันน้ำแล้วยังเป็นแหล่งอาหาร สมุนไพรและป่าต่าง ๆ อีกด้วย

1.3 การอนุรักษ์ป่าไว้เป็นเขตอุทยาน เป็นพื้นที่ซึ่งห้ามล่าสัตว์ตัดชีวิตตามหลักของพุทธศาสนา เป็นที่ยอมรับไม่มีการล่าสัตว์ตัดชีวิตในอาณาเขตพื้นที่ดังกล่าวและไม่มีการตัดไม้ จะรักษาไว้เพื่อความร่มรื่นและเป็นที่พักพิงของสัตว์และมนุษย์ทางด้านจิตใจเป็นพื้นที่ ซึ่งมีความร่มรื่นใช้ในการพักผ่อนหย่อนใจ จะพบเห็นตามวัดทั่วไปในภูมิภาคของประเทศ

1.4 การอนุรักษ์พื้นที่ที่เป็นที่พักผ่อน โดยเน้นการรักษาสภาพป่าไว้ตามสภาพธรรมชาติ ป่าเหล่านี้จะมีจุดสนใจ เช่น ถ้ำ น้ำตก ได้ถูกรักษาไว้เพื่อเป็นของกลางที่ให้ทุกคนในหมู่บ้านได้เข้ามาพักผ่อนหย่อนใจ

1.5 การอนุรักษ์พื้นที่ไว้เป็นแหล่งอาหารและใช้สอย อื่น ๆ โดยทั่วไปราษฎรจะรักษาป่าใกล้เคียงหมู่บ้านไว้เพื่อการเก็บอาหาร เช่น เห็ด หน่อไม้ ผลไม้ ยาสมุนไพร พื้นที่ป่าไม้ถูกรักษาไว้เพื่อการใช้ประโยชน์ดังกล่าว ซึ่งบางครั้งเป็นแหล่งเสริมรายได้เพิ่มให้กับประชาชนในหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียง

2. ป่าชุมชนแบบพัฒนา ป่าชุมชนแบบพัฒนาเป็นผลอันเกิดขึ้นมาจากการส่งเสริมให้สร้างป่าชุมชนขึ้นสำหรับหมู่บ้าน เพื่อเป็นแหล่งทรัพยากรที่ชาวบ้านจะพึ่งพิงอาศัยได้เนื่องจากการขาดแคลนแหล่งป่าไม้ หรือแหล่งป่าไม้เดิมที่มีอยู่ในสภาพเสื่อมโทรม ไม่สามารถที่จะอำนวยประโยชน์ให้ได้ ป่าชุมชนที่ได้รับการพัฒนาขึ้นมาใหม่จะมีรูปแบบต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับการใช้ที่ดินและสถาบันที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

2.1 ป่าชุมชนเพื่อการใช้สอย เป็นป่าที่ได้รับการสร้างขึ้นในบริเวณที่ดิน ประเภทต่าง ๆ ในหมู่บ้าน เช่น ที่สาธารณะ ที่สองข้างทาง ที่อ่างเก็บน้ำ เพื่อการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ในลักษณะต่าง ๆ เช่น ฟืน ถ่าน และเพื่อการซ่อมแซมสิ่งก่อสร้างที่ไม่ใหญ่โต

2.2 ป่าโรงเรียน เป็นการปลูกป่าขึ้นในบริเวณโรงเรียน เพื่อการศึกษา ทางด้านการเกษตรจากโรงเรียนและการใช้ประโยชน์จากรายได้ การจำหน่ายผลประโยชน์จากต้นไม้สำหรับเป็นอาหารกลางวันสำหรับเด็กที่ขาดเงินในโรงเรียน

2.3 การพัฒนาวัดป่า เป็นการปลูกต้นไม้ขึ้นบริเวณวัด หรือสำนักสงฆ์เพื่อให้เกิดความร่มรื่นเหมาะสมกับการสงบทางด้านจิตใจ และใช้ประโยชน์จากไม้ในกิจกรรมของวัด ซึ่งเป็นแหล่งรวมใจของประชาชนในท้องถิ่นในพิธีเทศกาลทำบุญต่าง ๆ

2.4 การกันที่ดินไว้เป็นป่าจำนวน 20 เปอร์เซ็นต์ ของพื้นที่จัดสรรที่ดินเพื่อเป็นแหล่งใช้สอยของหมู่บ้านที่ได้รับจากการจัดที่ดิน ตามมติของคณะกรรมการจัดที่ดินแห่งชาติเมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2499 เพื่อเป็นแหล่งใช้สอยของชุมชน

2.1.5 วิวัฒนาการของป่าชุมชน

กรมป่าไม้ (2537) ได้กล่าวถึงวิวัฒนาการของป่าชุมชนพอสรุปได้ดังนี้

แนวคิดในการรักษาทรัพยากรป่าไม้ได้มีการพัฒนา และดำเนินการต่อเนื่องติดต่อกันมาเกิดการกำหนดนโยบายและแนวทางปฏิบัติมาใช้ในการจัดการแหล่งป่าไม้ในลักษณะแตกต่างกันไปตามระบบนิเวศน์ เศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของประเทศ ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย

ระยะแรก เป็นการจัดการที่เป็นการใช้ในลักษณะเพื่อประโยชน์ระยะยาว และการใช้ในเชิงอนุรักษ์ ซึ่งเป็นช่วงแห่งการมีทรัพยากรป่าไม้อย่างอุดมสมบูรณ์

ระยะที่สอง เป็นการจัดการที่เป็นการใช้ประโยชน์หลาย ๆ ด้าน เพื่อตอบสนองความต้องการของสังคมที่มีต่อป่าไม้

ระยะปัจจุบันเป็นการจัดการที่มุ่งเน้นให้ผู้ใช้ประโยชน์ได้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้เพื่อให้ตอบสนองความต้องการอันหลากหลายของท้องถิ่น

ป่าชุมชนเป็นการดำเนินงานที่เกิดขึ้นจากการริเริ่มของผู้ดำเนินงาน 2 กลุ่ม

กลุ่มที่ 1 เป็นการดำเนินงานโดยการริเริ่ม และพัฒนาชุมชนเอง มีประวัติยาวนานในการรักษาพื้นที่ป่าไม้ส่วนหนึ่ง เพื่อเป็นแหล่งทรัพยากรป่าไม้ที่สามารถเอื้อประโยชน์ให้แก่ชุมชนในท้องถิ่นตนเองในลักษณะต่าง ๆ ภายใต้วัตถุประสงค์ที่แตกต่างกันของแต่ละชุมชน

กลุ่มที่ 2 เป็นการดำเนินงานที่ริเริ่มโดยหน่วยงานภายนอกต่าง ๆ ทั้งจากภาครัฐ และภาคเอกชนซึ่งตระหนักถึงความสำคัญ ในการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยได้พยายามจัดทำโครงการต่าง ๆ เพื่อให้ชาวบ้านได้ร่วมมือร่วมใจกันปลูกป่าชุมชน เพื่อเป็นแหล่งทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน รายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ป่าชุมชนที่ริเริ่มโดยชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับการมีพื้นที่ป่าสำหรับหมู่บ้าน โดยชุมชนเป็นผู้กำหนดขอบเขตและดูแลรักษาสภาพขึ้นยาวตลอดมา เพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์การใช้ประโยชน์ของชุมชนนั้นเกิดขึ้นในประเทศไทยมานานแล้ว และสภาพป่าเหล่านี้ยังคงอยู่ได้ตลอดมาโดยไม่ได้รับผลกระทบใด ๆ จากการลักลอบตัดไม้หรือบุกรุกเพื่อเปิดป่าเป็นแหล่งทำกิน ดังปรากฏให้เห็นทั่วไปในพื้นที่หลายแห่งในประเทศไทยที่เป็นป่าขนาดเล็กใกล้หมู่บ้าน ลักษณะและวิธีการจัดการ จะแตกต่างกันไปตามสภาพภูมิศาสตร์ สิ่งแวดล้อมระหว่างภาคต่าง ๆ ของประเทศ ซึ่งชุมชนแต่ละภาคมีระบบสังคมสภาพเศรษฐกิจ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อในเรื่องพลังเหนือธรรมชาติ ตลอดจน

สภาพการพึ่งพิงป่าที่คล้ายคลึงกันหรือแตกต่างกัน จากการสำรวจข้อมูลเบื้องต้น ป่าชุมชนในประเทศไทยซึ่งดำเนินการโดยกรมป่าไม้ในปี พ.ศ. 2534 ปรากฏว่าชุมชนที่ ริเริ่ม และดำเนินการโดยชาวบ้านทั่วประเทศ เท่าที่สำรวจได้ใน 68 จังหวัดนั้นมีจำนวนทั้งสิ้น 10,437 แปลง เนื้อที่รวม 1,699,871. 18 ไร่ ได้แก่

1.1 ภาคเหนือ ชาวบ้านในภาคเหนือมีการรักษาป่าโดยมีวัตถุประสงค์ การใช้ประโยชน์ที่แตกต่างกัน ตัวอย่างเช่น ในจังหวัดเชียงใหม่ ชาวไทยภูเขามีการรักษาป่าสำหรับเป็นที่อยู่ของวิญญานซึ่งถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ห้ามมิให้ผู้ใดละเมิดเข้าไปตัดไม้ทำลายป่าสำหรับเป็นที่อยู่ของวิญญานซึ่งถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ห้ามมิให้ผู้ใดละเมิดเข้าไปตัดไม้ทำลายป่า และมีการประกอบพิธีกรรมเพื่อบวงสรวงวิญญาน ให้ช่วยปกป้องรักษาป่าอันเป็นความเชื่อที่สืบทอดกันมา กะเหรี่ยงซึ่งจัดเป็นว่าชาวไทยภูเขาเผ่าใหญ่ที่สุดในประเทศไทยนั้น มีการรักษาป่าสำหรับเป็นแหล่งน้ำในการเพาะปลูกข้าวนาดี กะเหรี่ยงจัดว่าเป็นชาวนาบนเขตภูเขา ซึ่งมีความสัมพันธ์กับป่าไม้ น้ำ และที่ดินอย่างใกล้ชิดสำหรับชาวไทยในจังหวัดเชียงใหม่ มีการรักษาป่าสำหรับเป็นสถานที่ประกอบพิธีฌาปนกิจศพในจังหวัดน่าน ชาวไทยที่ราบมีการรักษาป่าเพื่อเป็นแหล่งไม้ฟืน ไม้ใช้สอย แหล่งอาหารธรรมชาติและสมุนไพรสำหรับการยั้งชีพ นอกจากนี้ ชาวบ้านและพระภิกษุได้ช่วยกันรักษาป่าไว้ในวัดและรอบ ๆ วัด บนภูเขาสูง ๆ สำหรับให้พระภิกษุใช้ปฏิบัติธรรม และชาวบ้านเก็บหาอาหารและของป่า

การดูแลรักษาป่าที่ชาวบ้านได้จัดตั้งคณะกรรมการหมู่บ้าน หรือกลุ่มที่จัดตั้งตามประเพณีตลอดจนกลุ่มที่จัดตั้งโดยเฉพาะ โดยมีการตั้งกติกาและกฎเกณฑ์ในการควบคุม และมีการใช้ความเชื่อในเรื่องพลังเหนือธรรมชาติด้วย

1.2 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ชาวบ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการรักษาป่า โดยมีวัตถุประสงค์การใช้ประโยชน์ที่แตกต่างกันตัวอย่างเช่น รักษาไว้สำหรับเป็นที่อยู่ของวิญญาน พรพนุรุษที่เรียกว่าผีปู่ตา และใช้เป็นสถานที่ปลูกข้าว ชาวบ้านจะประกอบพิธีกรรมเพื่อขอให้เพาะปลูกข้าวได้ผลผลิตดี นอกจากชาวบ้านมีการรักษาป่าเพื่อเป็นแหล่งไม้ใช้สอย แหล่งอาหารธรรมชาติ เช่น หน่อไม้ เห็ดผักหวาน ในจังหวัดสกลนคร อุบลราชธานี และร้อยเอ็ด พบว่าพระภิกษุ และชาวบ้านได้ช่วยกันรักษาป่าไว้ในวัดและรอบ ๆ วัดหลายแห่งไว้เป็นเวลานาน ซึ่งรู้จักกันในนาม “วัดป่า” เพื่อใช้เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม และประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

การดูแลรักษาป่าก็เช่นเดียวกับป่าชุมชนในภาคเหนือ กล่าวคือ ชาวบ้านจะจัดตั้งคณะกรรมการหมู่บ้าน หรือกลุ่มที่จัดตั้งตามประเพณี ตลอดจนกลุ่มที่จัดตั้งโดยเฉพาะ โดยมีการจัดตั้งกติกาและกฎเกณฑ์ในการควบคุม

1.3 ภาคกลาง ชาวบ้านในภาคกลาง มีการรักษาป่าโดยวัตถุประสงค์การใช้ประโยชน์ที่แตกต่างกัน ตัวอย่างเช่น ในจังหวัดลพบุรี ชัยนาท และนครสวรรค์ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในเรื่องของการรักษาป่าไม้ไว้โดยพระภิกษุและชาวบ้าน สำหรับเป็นเขตอภัยทาน คือ เป็นเขตห้ามล่าสัตว์ ซึ่งเป็นกฎข้อหนึ่งในเรื่องห้ามฆ่าสัตว์ตัดชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา ในทางตะวันตกภาคกลาง ท้องที่จังหวัดกาญจนบุรี ชาวบ้านรักษาป่าชายเลนส่วนหนึ่งไว้สำหรับเป็นแหล่งพันธุกรรม และแหล่งอาหารธรรมชาติ เช่น ปู ปลา กุ้ง

การดูแลรักษาป่า การทำในรูปขององค์กร ได้แก่ กลุ่มผลประโยชน์ กลุ่มประเพณี สภาตำบลและกรรมการหมู่บ้านโดยมีกฎเกณฑ์ควบคุม ได้แก่ แนวคำสอนของพระพุทธศาสนา กติกาหมู่บ้านและในบางครั้งมีการใช้กฎหมายป่าไม้

1.4 ภาคใต้ ชาวบ้านในภาคใต้มีการรักษาป่า โดยมีวัตถุประสงค์การใช้ประโยชน์ที่แตกต่างกันไปตัวอย่างเช่น ในจังหวัดสุราษฎร์ธานี ชาวบ้านและพระภิกษุช่วยรักษาไว้สำหรับเป็นที่ปฏิบัติธรรม แหล่งนันทนาการและเป็นเขตอภัยตามหลักพระพุทธศาสนา ในจังหวัดนครศรีธรรมราช และสงขลา ชาวบ้านมีครั้งชาวบ้านมีการรักษาป่าชายเลนไว้สำหรับเป็นแหล่งพันธุกรรมและแหล่งอาหารธรรมชาติ เช่น ปู ปลา กุ้ง และเป็นแหล่งไม้ใช้สอย นอกจากนี้ยังรักษาป่าในรูปของสวนรุกขชาติ เช่น สวนรุกขชาติทุ่งค่าย โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อรักษาสภาพสิ่งแวดล้อม

การดูแลรักษาป่าไม้ก็เช่นเดียวกับป่าชุมชนในภาคกลางโดยชาวบ้านได้ตั้งองค์กรขึ้นดูแลรักษาป่าได้แก่ กลุ่มผลประโยชน์ กลุ่มประเพณี สภาตำบล และกรรมการหมู่บ้าน โดยมีกฎเกณฑ์ควบคุมได้แก่แนวคำสอนพุทธศาสนา กติกาหมู่บ้าน และในบางครั้งมีการใช้กฎหมายป่าไม้ด้วย

2. ป่าชุมชนที่ริเริ่มโดยหน่วยงานภายนอก

เนื่องจากป่าชุมชนเป็นแหล่งที่สนใจของหน่วยต่าง ๆ ทั้งหน่วยงานราชการ และหน่วยงานเอกชน ซึ่งจากการดำเนินงานป่าชุมชนที่ผ่านมาปรากฏว่าการดำเนินงานของหน่วยงานต่างๆ สรุปได้ดังนี้

2.1 หน่วยงานราชการ

2.1.1 กรมป่าไม้ กรมป่าไม้นับได้ว่า เป็นหน่วยงานดำเนินงานเกี่ยวกับป่าชุมชนโดยตรง ซึ่งที่ผ่านมาได้ดำเนินการไปแล้วหลายด้าน เช่น การส่งเสริมให้มีการปลูกต้นไม้ในวันสำคัญต่าง ๆ การแจกกล้าไม้ให้กับผู้สนใจทั้งเอกชนและราชการนำไปปลูกพื้นที่ต่าง ๆ ในลักษณะของป่าชุมชน การจัดทำโครงการป่าชุมชนในลักษณะต่าง ๆ ที่สำคัญได้แก่ โครงการพัฒนาป่าชุมชนตามแผนพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งได้เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (เดิมใช้ชื่อโครงการปลูกไม้ใช้สอยชุมชน) เป็นโครงการที่สนับสนุนให้ประชาชนในท้องถิ่นรวมกลุ่มกันขึ้น เพื่อปลูกป่าไม้ไว้ใช้สอยในชุมชนของตน หมู่บ้านละ 20,000 ต้น

(ประมาณ 50 ไร่) โครงการปลูกป่าฟันและปลูกไม้ใช้สอยในรูปแบบต่าง ๆ มีการดำเนินการในหลายรูปแบบ ทั้งในที่ราบหมู่บ้านป่าไม้ รวมทั้งที่สูงส่วนใหญ่เป็นการเน้นการปลูกไม้โตเร็ว ได้ให้ประชาชนร่วมมือกันดำเนินการ เพื่อใช้ประโยชน์ร่วมกันนอกจากนี้ยังมีโครงการทดลองต่าง ๆ เพื่อหวังนำผลงานขยายไปสู่พื้นที่อื่นๆ เช่น โครงการทดลองเพื่อให้วัดหรือสำนักสงฆ์เป็นแหล่งช่วยงานด้านป่าไม้ โครงการวนศาสตร์ชุมชนในประเทศไทย ฯลฯ รวมทั้งยังได้สนับสนุนข้าราชการให้ทำการวิจัยทางด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับทางด้านวนศาสตร์ชุมชนด้วย

2.1.2 กรมการพัฒนาชุมชน สนับสนุนให้ประชาชนทำการปลูกต้นไม้และป้องกันรักษาป่าในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การปลูกต้นไม้ในที่ดินสาธารณะประโยชน์ การปลูกป่าคุ้มบ้าน การปลูกต้นไม้ในวันสำคัญ และจัดให้มีการประกวดหมู่บ้านเขียวขจีดีเด่น เป็นต้น

2.1.3 กรมส่งเสริมการเกษตร สนับสนุนการปลูกป่าในพื้นที่ทำกิน เพื่อการใช้สอยและเสริมรายได้ในโครงการจัดทำกินให้กับราษฎรผู้ยากไร้ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติที่เสื่อมโทรม ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปี พ.ศ. 2534 -2538 โครงการเยาวชนเกษตรปลูกต้นไม้เพื่ออนุรักษ์ป่าและที่ทำกินเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถในวาระพระชนมายุครบ 60 พรรษา เป็นต้น

2.1.4 กรมสามัญศึกษา ได้แก่ โครงการปลูกและอนุรักษ์ไม้ยืนต้นโดยการให้นักเรียนในสังกัดปลูก และดูแลไม้มีค่าทางเศรษฐกิจคนละ 1 ต้น ซึ่งในปี พ.ศ. 2532 สามารถปลูกต้นไม้ได้ถึง 1.7 ล้านต้นแนวทางที่สำคัญอีกด้านหนึ่งก็คือ กรมสามัญศึกษาได้มีแนวคิดให้โรงเรียนในสังกัดที่มีพื้นที่เกิน 35 ไร่ สงวนที่ไว้ปลูกป่าและทำแหล่งน้ำอย่างน้อยประมาณ 5 ไร่ ส่วนบริเวณทั่วไปในโรงเรียนให้วางแผนปลูกต้นไม้ดอกไม้ประดับตามความเหมาะสม

2.1.5 สำนักงานคณะกรรมการประถมศึกษาแห่งชาติ ได้มีการดำเนินการที่เกี่ยวข้องกับงานป่าไม้ชุมชนอยู่ด้วยคือ ได้ร่วมมือกับกรมป่าไม้ดำเนินโครงการพัฒนาป่าชุมชนตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 โครงการประกวดปลูกป่าตามโรงเรียน โครงการเพาะชำกล้าไม้เพื่อเป็นทุนอาหารมื้อกลางวัน ร่วมมือกับหน่วยงานอื่นในโครงการปลูกต้นไม้เพื่ออีสานเขียว โครงการปลูกต้นไม้เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทร์บรมราชชนนี เป็นต้น

2.1.6 กรมการศาสนา ได้ดำเนินการทางด้านป่าชุมชนอยู่แล้ว สามารถที่จะส่งเสริมและสนับสนุนให้พุทธศาสนิกชนมีการดำเนินการทางด้านป่าชุมชนให้แพร่หลายออกไปให้มากขึ้น

2.2 หน่วยงานเอกชน

2.2.1 โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ ได้ทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการร่วมกับประชาชนในการรักษาป่าธรรมชาติ เพื่อวิเคราะห์รูปแบบของการป่าไม้ชุมชนที่เหมาะสมรวมทั้งการเป็นเครือข่ายในด้านการป่าไม้ของชุมชนหน่วยงานเอกชน

2.2.2 สมาคมพัฒนาประชาชน ดำเนินการโครงการปลูกป่าชุมชนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2523 โดยเน้นการปลูกป่าชุมชนในระดับหมู่บ้านในท้องที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นป่าอนุรักษ์เพื่อการใช้สอยรวมถึงการจำหน่ายในเชิงการค้าเพื่อนำเงินเป็นกองทุนของหมู่บ้าน การดำเนินงานจะมีคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นผู้ดูแล

2.2.3 มูลนิธิแพथ์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (พอ. สว.) นอกจากได้ช่วยเหลือราษฎรในระยะสั้นแบบต่อเนื่อง แก่ผู้ประสบวาศภัยพายุภัยใน 7 หมู่บ้านของจังหวัดชุมพรในด้านต่าง ๆ แล้วยังได้ประสานงานมายังกรมป่าไม้ ขอความร่วมมือในการสนับสนุนการปลูกป่าเอนกประสงค์ ในท้องที่ หมู่บ้าน 7 หมู่บ้าน ในอำเภอปะทิว และอำเภอท่าแซะ

2.2.4 มูลนิธิโครงการราชพฤกษ์ได้รณรงค์สร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ และฟื้นฟูป่าปลูกต้นไม้ริมทางหลวง ปลูกต้นไม้ในเขตชุมชน และปลูกต้นไม้เอนกประสงค์ในชนบท โดยกำหนดระยะกำหนดไว้ 10 ปี (พ.ศ. 2530 - 2539)

2.2.5 มูลนิธิธรรมนาถ ได้สนับสนุนให้กลุ่มราษฎรตำบลแม่สอย คณะกรรมการสภาตำบลแม่สอย ร่วมกับกรมป่าไม้ดำเนินการอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำลำธารใน ตำบลแม่สอย อำเภอจอมทอง จังหวัด เชียงใหม่

2.2.6 สมาคมหยาดฝน ได้สนับสนุนให้ประชาชนหมู่ที่ 3,4,5 ตำบลเขาไม้แก้ว อำเภอสิเกาจังหวัดศรีสะเกษช่วยกันรักษาป่าชายเลนมิให้ถูกบุกรุกทำลายและร่วมกันปลูกป่าเพื่อฟื้นฟูป่าชายเลนให้กลับคืนสู่สภาพสมบูรณ์ โดยดำเนินการในพื้นที่ประมาณ 587 ไร่ ซึ่งตั้งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ป่าคลองกะลาเส ป่าคลองไม้ตาย

2.2.7 สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา ได้จัดทำวิจัยเรื่อง “ป่าชุมชนในประเทศไทยแนวทางการพัฒนา” มีระยะเวลาดำเนินการ 3 ปี (พ.ศ. 2534-2536) เป็นโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการให้กลุ่มราษฎร หน่วยงานเอกชน และหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานที่มีพื้นที่ดำเนินการในจังหวัดแม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ ลำพูนน่าน และพะเยา

นอกจากนี้ ยังมีหน่วยงานเอกชนอื่น ๆ ที่ดำเนินการพัฒนาชนบทในรูปแบบอื่น ๆ เช่น การศึกษาการประกอบอาชีพ การสาธารณสุขประโภคของประชาชน ซึ่งอาจมีความเกี่ยวข้องกับการป่าไม้ชุมชนอยู่บ้าง เพราะการพัฒนาชนบทมักส่งผลกระทบต่อถึงกันอยู่โดยตลอด และในอนาคตบทบาทของหน่วยงานเอกชนต่อการป่าไม้ชุมชนคงจะเพิ่มมากขึ้น เพราะปัจจุบันหลายๆ ฝ่ายได้ตระหนักถึงความสำคัญที่หน่วยงานเอกชนมีต่อการพัฒนาชนบทมากขึ้น ซึ่งหน่วยงานเอกชนควรมีการประสานงานกับหน่วยราชการที่รับผิดชอบพื้นที่ที่จะดำเนินการป่าไม้ชุมชนให้เป็นที่เข้าใจร่วมกันเสียก่อน ทั้งนี้เพื่อความถูกต้องของแนวทางการป่าไม้ชุมชนที่จะดำเนินการในพื้นที่เหล่านั้น

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม (2537) ได้รวบรวมองค์กรที่เอกชนที่ดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชน พอสรุปได้ดังนี้

1. มูลนิธิสิ่งแวดล้อมไทย ได้จัดทำโครงการหมู่บ้านสวนป่า ในการรักษาแนวป่ากันชน ผักกอกบรณฐานเพื่อสนองความต้องการของประชาชนที่สนใจทั้งในด้านสิ่งแวดล้อมและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และเผยแพร่ข้อมูลด้านสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชนที่สนใจ
2. มูลนิธิสืบาคะเสถียร ให้การสนับสนุนงานอนุรักษ์ป่า และสัตว์ป่าของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง ห้วยใหญ่เรศวร สนับสนุนการอนุรักษ์ป่ากันชนห้วยขาแข้ง จัดตั้งกองทุนผู้พิทักษ์ป่า
3. มูลนิธิหมู่บ้านได้ส่งเสริมการพัฒนาการเกษตรที่สอดคล้องศักยภาพท้องถิ่น โดยเน้นให้ชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ เช่น เกษตรพื้นฐานหรือเกษตรผสมผสาน หรือวนเกษตร ส่งเสริมแนวทางในการแก้ปัญหาเรื่องป่า ดินและแหล่งน้ำ โดยการสร้างเครือข่ายผู้นำชาวบ้านให้ร่วมมือกันปลูกและรักษาป่า และส่งเสริมเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ กองทุนในรูปแบบต่าง ๆ ร้านค้าชุมชนธุรกิจชุมชนและ หมอชาวบ้าน เพื่อให้หมู่บ้านจัดสวัสดิการจากทรัพยากรของตนเองให้มีประสิทธิภาพ
4. สมาคมริงค์เอิร์ธ คิดห่วงใยในผืนโลก ได้รณรงค์ให้ประชาชนได้ตระหนักถึงความสำคัญของคุณค่าในสิ่งแวดล้อมบนผืนโลกนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเน้นหนักไปที่การอนุรักษ์แหล่งธรรมชาติ ส่งเสริมสนับสนุนความคิดในการอนุรักษ์แหล่งธรรมชาติ สัตว์ป่า และผู้ที่ทำงานด้านอนุรักษ์ร่วมกับภาครัฐ และเอกชน และร่วมมือกับภาครัฐและเอกชน ฟื้นฟูและรักษาสมดุลของธรรมชาติด้วยการรณรงค์ปลูกต้นไม้ในพื้นที่ต่าง ๆ โดยเน้นการปลูกต้นไม้ในจิตใจของทุกคน
5. สมาคมสถาบันพัฒนาเพื่อชีวิต ได้รณรงค์ป้องกัน และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นแหล่งข้อมูลข่าวสาร ด้านการเกษตรและสิ่งแวดล้อมและจัดตั้งโครงการผ้าป่าพันธุ์ไม้เป็นโครงการร่วมมือระหว่างเครือข่ายชาวบ้านภาคใต้ และภาคอีสาน ที่สมาคมสถาบันพัฒนาเพื่อชีวิตร่วมกับองค์กรเอกชนอื่น ๆ ให้การสนับสนุนเพื่อพัฒนาความร่วมมือภายในเครือข่ายขององค์กรชาวบ้าน และระหว่างเครือข่ายภาคอีสานกับภาคใต้ ระดมทรัพยากรเพื่อการฟื้นฟูระบบนิเวศน์ในชุมชนอีสาน
6. องค์การแคร์นานาชาติ - ประเทศไทย ให้ความช่วยเหลือแก่ประชาชนที่ยากจนและด้อยโอกาสทางเศรษฐกิจและสังคมผู้ประสบภัยธรรมชาติการเมืองและสงคราม โดยมีจุดมุ่งหมายให้ประชากรที่ยากจนหรือประสบภัยมีชีวิตอยู่รอดได้ในวันนี้ มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นในวันต่อไป โดยมีเป้าหมายสุดท้ายคือให้ประชากรเหล่านั้นสามารถช่วยและพัฒนาตนเองไปได้อย่างต่อเนื่องในที่สุด

ได้ผลิตวารสารสุขภาพและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้การศึกษาแก่นักเรียนชั้น ป. 5-6 ในทุกจังหวัดของประเทศ และบริหารจัดการทรัพยากรในเขตลุ่มแม่น้ำ ในจังหวัดศรีสะเกษและจังหวัดแม่ฮ่องสอน

7. มูลนิธิชุมชนอีสาน (มชอ.) ได้ส่งเสริม และพัฒนาศักยภาพขององค์กรชาวบ้านในการอนุรักษ์ และใช้ประโยชน์ป่าชุมชนอย่างยั่งยืน ส่งเสริม และพัฒนาศักยภาพขององค์กรชาวบ้านและชาวบ้านในระดับครอบครัว ให้ปรับปรุงระบบการผลิตที่มีผลต่อการฟื้นฟูระบบนิเวศน้ำในไร่นา และอนุรักษ์ดิน และน้ำและศึกษาวิจัยสิ่งแวดล้อม โดยมีแนวทางศึกษาวิจัย ประกอบด้วย ความหลากหลายทางชีวภาพและคุณสมบัติประโยชน์ต่อชุมชนอีสานของป่าดง ป่าโคก ป่าบุง-ป่าทาม ปัญหาความเสื่อมโทรมของดิน - น้ำ - ป่า อีสานและแนวทางแก้ไข ทางเลือกหรือภูมิปัญญาชุมชนในการอนุรักษ์ฟื้นฟู และใช้ประโยชน์ดิน-น้ำ-ป่า อย่างยั่งยืน ชุมชนแออัดกับการพัฒนาสิ่งแวดล้อมเมือง

8. มูลนิธิ วาย เอ็ม.ซี.เอ. เพื่อการพัฒนาภาคเหนือ ได้สร้างความรู้ความเข้าใจและตระหนักถึงประโยชน์ของธรรมชาติที่สมดุล และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ส่งเสริมการจัดการกิจกรรมด้านฟื้นฟูสภาพสิ่งแวดล้อมและการจัดการทรัพยากร เพื่อให้ความสมดุลของระบบนิเวศน์ การจัดการป่าชุมชนเกษตรผสมผสานและระดมความคิด ประสพการณ์ และหาแนวทางที่เหมาะสมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติตลอดจนสร้างเครือข่ายในการทำงานด้านสิ่งแวดล้อมในระดับต่าง ๆ

9. สมาคมป่าไม้แห่งประเทศไทย ได้มีการส่งเสริมเผยแพร่ถึงความสำคัญและคุณประโยชน์ของทรัพยากรป่าไม้และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ส่งเสริมและช่วยเหลือการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ให้เป็นไปได้โดยประหยัด และมีความรอบคอบ เชื่อมความสัมพันธ์ในบรรดานักวิชาการป่าไม้ ผู้ประกอบกิจกรรมป่าไม้และอุตสาหกรรมเกี่ยวกับป่าไม้ตลอดจนผู้ที่สนใจในกิจการป่าไม้ และในกิจการจัดพิมพ์หนังสือเกี่ยวกับความรู้ด้านอนุรักษ์ป่าไม้ และวิชาการป่าไม้ออกจำหน่าย

10. สมาคมพัฒนาประชากร และชุมชน นครราชสีมา ได้จัดหาแหล่งน้ำดื่ม น้ำใช้ ให้แก่ชุมชนตลอดจนแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร ส่งเสริมการปลูกป่าชุมชน และให้ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติแก่ประชาชน และเป็นแหล่งช่วยเหลือชาวบ้านในด้านเทคนิควิชาการ และเงินทุน

11. ชมรมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่ออนาคต กาญจนบุรี ได้อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทุกส่วนของจังหวัดกาญจนบุรี รวมถึงอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรม หลักฐานทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดี ให้คงอยู่สืบไป ประสานงานกับกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ในจังหวัดกาญจนบุรีองค์กรอื่น ๆ ในอันที่จะคัดค้านโครงการเขื่อนผลิตกระแสไฟฟ้าพลังน้ำแควใหญ่ตอนบนหรือเขื่อนน้ำโจนรณรงค์ร่วมกับกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ในจังหวัดกาญจนบุรีปลูกต้นไม้ เนื่องในวันเข้าพรรษา

12. ชมรมนักพัฒนาภาคเหนือ ได้เสริมทักษะ ประสิทธิภาพ แนวคิด การพัฒนาทั้งในระดับชุมชนและการรณรงค์ด้านนโยบายรณรงค์ประเด็นป่าชุมชนในภาคเหนือตอนบน สนับสนุนเครือข่ายชมรมองค์กรเอกชน ราชการ เพื่อสนับสนุนการจัดการป่าชุมชนและการผลักดันด้านนโยบาย

13. คณะกรรมการประสานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท (กป.อพช.) ภาคเหนือ สนับสนุนเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนให้เกิดความเข้มแข็ง ประสานงาน และหนุนช่วยองค์กรชาวบ้านให้เข้มแข็งประสานงานกับหน่วยงานของรัฐ เพื่อเชื่อมโยงข้อมูล/แก้ไขปัญหาท้องถิ่น ประสานแหล่งทุน ให้แก่องค์กรสมาชิกภายในภาค โดยมีเครือข่ายที่มีบทบาทรับผิดชอบคือ เครือข่ายคุ่มน้ำ เครือข่ายป่าชุมชน เครือข่ายทรัพยากร

14. ชมรมอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยนเรศวร เผยแพร่ข่าวสารที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จัดทำโครงการอบรมเยาวชนเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โครงการปลูกป่า

15. โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ มีแนวทางในการส่งเสริมให้เกิดกระแสผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ในการแสวงทางเลือกเพื่อฟื้นฟูระบบนิเวศน์วิทยาในระยะยาว จัดทำรายงานประจำปีเพื่อรายงานสถานการณ์ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมในประเทศ ทั้งภาษาไทยและอังกฤษ และสนับสนุนให้มีการจัดตั้งกรรมการประสานงานระหว่างองค์กรด้านการอนุรักษ์ฯ

2.2 แนวความคิดของการมีส่วนร่วม (Concept of Participation)

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527) กล่าวว่า แนวความคิดเกี่ยวกับการที่ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจการต่าง ๆ ของชุมชนนั้น ได้บังเกิดขึ้นในชุมชนต่างๆ ทั่วโลก ทั้งซีกโลกตะวันออกและซีกโลกตะวันตก ดังจะเห็นได้จากศัพท์ประเพณี “ลงแขก” (Cooperrative work) ซึ่งมีการปฏิบัติในหมู่เกษตรกรทั่วโลก

การที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาครอบครัว กลุ่มละแวกบ้าน ชุมชน หมู่บ้าน ตลอดจนสังคมนั้น ได้พัฒนาการชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ในครอบครัวและในสังคมและในสังคม ให้เจริญก้าวหน้าและผาสุกเรื่อยมา

การมีส่วนร่วมเกิดจากแนวความคิดสำคัญ 3 ประการคือ

1. ความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน ซึ่งเกิดจากความสนใจและความห่วงกังวล ส่วนบุคคลซึ่งบังเอิญพ้องต้องกัน กลายเป็นความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกันของส่วนรวม

2. ความเดือนร้อนและความไม่พึงพอใจร่วมกัน ที่มีต่อสถานการณ์ที่เป็นอยู่นั้นผลักดันให้ ฟังไปสู่การรวมกลุ่ม วางแผน และลงมือกระทำการร่วมกัน

3. การตกลงใจร่วมกันที่จะเปลี่ยนแหล่งกลุ่ม หรือชุมชนไปในทิศทางที่พึงปรารถนา การ ตัดสินใจร่วมกันนี้จะต้องรุนแรงมากพอที่จะให้เกิดความริเริ่มกระทำการที่สนองตอบความเห็นชอบ ของคนส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้น

อย่างไรก็ตาม การมีส่วนร่วมยังอาจเกิดจากแนวความคิดอื่น ๆ เช่น

1. ความศรัทธา ที่มีต่อความเชื่อถือบุคคลสำคัญและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วม ในกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การลงแขก การบำเพ็ญประโยชน์การสร้างโบสถ์วิหาร

2. ความเกรงใจ ที่มีต่อบุคคลที่เคารพนับถือหรือมีเกียรติยศตำแหน่ง ทำให้ประชาชนเกิดความเกรงใจที่มีส่วนร่วมด้วยทั้ง ๆ ยังไม่มีความศรัทธาหรือความเต็มใจอย่างเต็มเปี่ยมที่จะกระทำ เช่น ผู้ใหญ่ออกปากขอแรง ผู้น้อยก็ช่วยแรง

3. อำนาจบังคับ ที่เกิดจากบุคคลที่มีอำนาจเหนือกว่า ทำให้ประชาชนถูกบีบบังคับให้มีส่วน ร่วมในการกระทำการต่างๆ เช่น บังคับให้ทำงานเย็บทาส ฯลฯ

วิรัช (2535) ได้กล่าวว่าการมีส่วนร่วมมีแนวคิดหลักอยู่ 2 ประการ คือ แนวความคิดเกี่ยวกับ ประชาชน (people) และแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน (People participation) ใน การพัฒนาชนบท

แนวความคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน ความหมายคำว่า ประชาชนในแง่ที่ เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับปัญหาของความยากจนที่แต่ละ ประเทศ หรือสังคมที่เผชิญอยู่

แนวความคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมผ่านองค์การในชนบท (through rural organization) โดยประชาชนในชนบทสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการพัฒนาชนบท โดย

1. เป็นผู้บริหารหรือเป็นเจ้าของที่ขององค์การในชนบทต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับโครงการ พัฒนาชนบท

2. เป็นสมาชิกของโครงการในชนบทต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการพัฒนาชนบทและ

3. ไม่เป็นสมาชิกขององค์การในชนบท แต่เป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับโครงการพัฒนาชนบท ในฐานะที่เป็นผู้ออกแรงงาน (labor) เป็นผู้สนับสนุนด้านวัสดุอุปกรณ์ (Contribution of materials) เป็นผู้ให้ความช่วยเหลือด้านการเงิน (Monetary assistance) เป็นผู้เข้าร่วม (attendance) ในโครงการ ฝึกอบรมสัมมนา หรือประชุม รวมทั้งเป็นผู้รับข่าวสาร (Recipient of information) เกี่ยวกับโครงการ พัฒนาชนบท

แนวความคิดที่สอง เป็นการมีส่วนร่วมผ่านกระบวนการตัดสินใจ (through decision-making process) ในโครงการพัฒนาชนบท ซึ่งประชาชนในชนบทสามารถเข้ามามีส่วนร่วมโดย

1) ผู้นำในท้องถิ่นทั้งที่มาจากผู้มีความรู้มีการศึกษา และผู้ที่มาจากการแต่งตั้งสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นการวางแผนโครงการพัฒนาชนบท รวมทั้งการสนับสนุนประชาชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในขั้นดำเนินงานตามโครงการพัฒนาชนบท

2) ประชาชนบางส่วนอาจเข้ามามีส่วนในการตัดสินใจ ตลอดจนการคัดเลือกปัญหาและโครงการที่เหมาะสมเพื่อแก้ไขปัญหาในชนบทนั้น

2.2.1 ความหมายเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

กรรณิกา อ่างโคย สิทธิชัย (2535) ให้ความหมายว่า หมายถึง ความร่วมมือของประชาชนไม่ว่าของปัจเจกชน บุคคล หรือกลุ่มคน ที่เห็นพ้องต้องกัน และเข้ามาร่วม รับผิดชอบเพื่อดำเนินการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่ต้องการ โดยการกระทำผ่านกลุ่ม หรือองค์การ เพื่อให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์

ลือชัย และ ผาสุก (2526) อ่างโคย สิทธิชัย (2535) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริงจะต้องไม่หมายความว่า เพียงแต่การดึงประชาชนเข้ามาร่วม โครงการที่รัฐเป็นผู้กำหนด “รูปแบบเป้าหมายรับผิดชอบ และมีบทบาทอย่างเต็มที่ ตั้งแต่คิดค้นปัญหาวางแผนปฏิบัติงานดูแลกำกับ ตลอดจนประเมินผลติดตามงาน การมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริงจะต้องหมายถึง การมอบอำนาจอธิปไตยขั้นพื้นฐานคืนสู่ประชาชน การพยายามจัดตั้ง และพัฒนาองค์กรประชาชนให้เข้มแข็งบนพื้นฐานของการพึ่งพาตนเองเป็นสำคัญ

นำชัย และสุนิลา (มปพ.) สรุปว่า การมีส่วนร่วม นั้น เป็นขบวนการที่ประชาชน มีการร่วมมือร่วมใจกันในการระบุนโยบายความต้องการ การวางแผนและการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อแก้ไขที่ตนประจำอยู่และร่วมมือกันดำเนินกิจกรรมนั้น ให้ลุล่วงไป เพื่อประโยชน์ของชุมชน นอกจากนั้น การมีส่วนร่วมยังจะช่วยสร้างความรู้สึกรับผิดชอบ และความเป็นเจ้าของให้เกิดขึ้นกับประชาชน ทำให้การดำเนินงานตามโครงการต่าง ๆ ที่วางไว้ดำเนินไปสู่จุดหมายปลายทางได้ และมีผลให้ประชาชนให้การดำเนินงานตามโครงการ ต่าง ๆ ที่วางไว้ดำเนินไปสู่จุดหมายปลายทางได้ และมีผลให้ประชาชนสามารถช่วยเหลือตนเองได้ในระยะยาว โดยไม่ต้องคอยพึ่งความช่วยเหลือจากหน่วยงานทั้งของภาครัฐและเอกชน องค์กรต่าง ๆ อีกต่อไป

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมหมายถึง การเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์ (Mental and emotional involvement) ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่ม (Group situation) ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าใจให้กระทำการให้ (contribution) บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น กับทั้งทำให้เกิดความรู้สึกมีส่วนร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มดังกล่าวด้วย

บัวเรศ และคณะ (2538) กล่าวว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการที่สมาชิกของกลุ่ม มีความสนใจในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อเป้าหมายที่ต้องการร่วมกัน ลักษณะการมีส่วนร่วม แบ่งออกเป็น 5 ลักษณะคือ การมีส่วนร่วมในลักษณะของกลุ่ม การมีส่วนร่วมในลักษณะของโครงการฯ การมีส่วนร่วมในลักษณะของสถาบัน และการมีส่วนร่วมในลักษณะของสถาบัน และการมีส่วนร่วมในลักษณะของนโยบาย

Rudolpho (1970) อ้างโดย วัลลภ และคณะ (มปป) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชน ในแง่ของการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมว่า เป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นโดยกลุ่มสังคมที่มีฐานะต่ำ สามารถแสดงความต้องการ หรือเสนอข้อเรียกร้องเพื่อป้องกันผลประโยชน์ร่วมของกลุ่ม เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ บางประการทางสังคม เศรษฐกิจ หรือการเมือง

คูสิต เวชกิจ (2535) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการที่เปิดโอกาส ให้ประชาชนในท้องถิ่นมีความร่วมมือ การประสานงานและความรับผิดชอบ การพัฒนาท้องถิ่น ให้ตรงกับความต้องการของตนเอง โดยได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

องค์การสหประชาชาติ (1975) อ้างโดย วัลลภ และคณะ (มปป) ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาต้องมี 3 ลักษณะ ได้แก่

1. มวลชนได้รับส่วนแบ่งในผลประโยชน์ในการพัฒนา
2. มวลชนเข้าร่วมดำเนินการในการใช้ความพยายามในการพัฒนา
3. มวลชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการพัฒนา

2.2.2 แนวทางของการมีส่วนร่วมของประชาชน

นำชัย และสุนิลา (มปป) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น ประกอบไปด้วยขั้นตอนต่าง ๆ ที่ครบกระบวนการดังนี้

1. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการระบุปัญหาและสาเหตุของปัญหา
2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม
3. การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงาน
4. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล

อาภรณ์พันธ์ (2526) กล่าวว่าในการพัฒนาชุมชนประชาชนมีส่วนร่วมในการในทุกขั้นตอนของกระบวนการในการพัฒนาชุมชน โดยมีส่วนร่วมออกความคิดเห็น ตัดสินใจ วางแผนงาน ออกแรงงาน ออกเงิน วัสดุอุปกรณ์ และรับบริการวางแผนต่าง ๆ ในการพัฒนาชุมชนประชาชนมีส่วนร่วม ตั้งแต่ขั้นตอนการกำหนดปัญหา ความต้องการ วางแผนดำเนินการ และติดตามผลการดำเนินการด้วย

โดยมีรูปแบบ และลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชนได้ดังนี้ คือ

2.2.3 รูปแบบการมีส่วนร่วม

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
2. การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ
3. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์
4. การมีส่วนร่วมในการควบคุมและประเมินผล

2.2.4 ลักษณะการมีส่วนร่วม

1. การมีส่วนร่วมเกิดจากเบื้องบนหรือเบื้องล่าง
2. แรงจูงใจให้เกิดการมีส่วนร่วม (สมัครใจหรือบังคับ)
3. ช่องทางการมีส่วนร่วม
 - โดยตรงหรือโดยอ้อม
 - ปึงเจกชน หรือกลุ่ม
 - ทางการหรือไม่เป็นทางการ

ไพร์ตัน (2527) ได้กล่าวถึงลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา ดังนี้

1. ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าปัญหา และสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ตลอดจนความต้องการของชุมชน
2. ร่วมคิดหาและสร้างรูปแบบ และวิธีการพัฒนา เพื่อแก้ไขและลดปัญหาของชุมชนหรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน หรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน หรือสนองความต้องการของประชาชน
3. ร่วมนโยบาย หรือแผนงาน หรือโครงการหรือกิจกรรม เพื่อจัดและแก้ไขปัญหาและสนองความต้องการของสังคม
4. ร่วมการตัดสินใจที่เป็นประโยชน์ ในการที่จะใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด ให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม
5. ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบบริหารงานพัฒนาให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล
6. ร่วมลงทุนในกิจกรรมในโครงการของชุมชนตามขีดความสามารถของตน
7. ร่วมปฏิบัติตามนโยบายแผนงาน โครงการงาน และร่วมบำรุงรักษาโครงการ และกิจกรรมที่ได้ร่วมคิดตาม ควบคุม ประเมินผล และร่วมบำรุงรักษาโครงการและกิจกรรมที่ได้กำหนดทำให้โดยเอกชนและรัฐบาลให้ใช้ประโยชน์ได้ตลอดไป

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527) ได้จำแนกรูปแบบของการมีส่วนร่วมนั้น ออกเป็น 3 ประการ ตามลักษณะของการมีส่วนร่วม ดังนี้

1. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรง (Direct participation) โดยผ่านองค์กรจัดตั้งของประชาชน (Inclusive organization) เช่นการรวมกลุ่มเยาวชนกลุ่มต่าง ๆ

2. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางอ้อม (Indirect participation) โดยผ่านองค์กรผู้แทนของประชาชน (Representative organization) เช่น กรรมการของกลุ่ม หรือ ชุมชน กรรมการหมู่บ้าน

3. การที่มีประชาชนที่เข้าร่วมโดยการเปิดโอกาสให้ (Open participation) โดยผ่านองค์กรที่ไม่ใช่ผู้แทนของประชาชน (Non-representative organization) เช่น สถาบันหรือหน่วยงานที่เชิญชวนหรือเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมเมื่อไรก็ได้ตลอดเวลา

2.2.5 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วม

FAO (1982) และ Lee (1981) อ้างโดย นำชัยและสุนิสา (มปพ.) ได้กล่าวถึงลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมพัฒนาโครงการต่าง ๆ นั้นมีอิทธิพลหรือปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งได้แก่ปัจจัยทางด้านวิชาการ สังคม สภาพแวดล้อม องค์กรด้านกลุ่มต่าง ๆ การเมือง การปกครอง และลักษณะส่วนบุคคลของประชาชนเอง นอกจากนี้ Bhasin (1971) ได้ยืนยันว่าปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของประชากรได้แก่ ลักษณะการวางแผนของโครงการว่าสอดคล้องกับความต้องการที่แท้จริงของประชาชนหรือไม่ นำการเปลี่ยนแปลงได้มีการสืบค้นหาความต้องการของประชาชนร่วมกับประชาชน หรือเปล่า การฝึกอบรมนั้นได้มีการจัดแก่ผู้นำใน ชุมชนหรือไม่และประการสุดท้าย การสร้างองค์กรประชาชนในชุมชนเพื่อให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา โดยให้ประชาชนมีโอกาสเข้ามาระบุปัญหา ความต้องการวางแผนกำหนดกิจกรรม และปฏิบัติงานตามแผนด้วยตนเอง ซึ่งผลของการกระทำในลักษณะที่กล่าวมานี้จะก่อให้เกิดความเป็นเจ้าของ ซึ่งจะนำมาซึ่งความร่วมมือร่วมใจกันของประชาชนดำเนินกิจกรรมที่กำหนดไว้

Cohen และ Uphoff (1977) อ้างโดยสิทธิชัย (2535) ได้กล่าวถึงมิติต่าง ๆ (Dimensions) การมีส่วนร่วม ดังต่อไปนี้

ลักษณะของการมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นอาจจำแนกออกเป็น

1. การมีส่วนร่วมเกิดจากเมืองบนหรือเมืองล่าง

2. การจูงใจให้มีส่วนร่วม เกิดขึ้นโดยสมัครใจหรือขัง

3. แบบแผนขององค์กร (Organization Pattern) ซึ่งมีผลกระทบต่อกระบวนการมีส่วนร่วม กล่าวคือ บุคคลที่เป็นสมาชิกกลุ่มนั้น เข้าไปมีส่วนร่วมในฐานะปัจเจกชนหรือในฐานะสมาชิกกลุ่มนั้นเข้าไปมีบทบาทมาก และใช้องค์กรให้เป็นประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ส่วนตัว

1. ช่องทางการมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้น

1.1 การมีส่วนร่วมโดยปัจเจกชนหรือผ่านกลุ่ม

1.2 การมีส่วนร่วม โดยตรงหรือ โดยอ้อม (ผ่านตัวแทน)

1.3 การมีส่วนร่วมอย่างเป็นทางการ และไม่เป็นทางการ

2. ระยะเวลา (Duration) ความต่อเนื่องของกิจกรรม
3. ขอบข่าย (Scope) กิจกรรมครอบคลุมขนาดไหน
4. อำนาจการตัดสินใจในการมีส่วนร่วม

ภาวะแวดล้อมที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม

1. ปัจจัยทางกายภาพและชีวภาพ (Physical and Biological Factors)
2. ปัจจัยทางการเศรษฐกิจ (Economic Factors)
3. ปัจจัยทางการเมือง (Political Factors)
4. ปัจจัยทางสังคม (Social Factors)
5. ปัจจัยทางวัฒนธรรม (Cultural Factors)
6. ปัจจัยด้านประวัติศาสตร์ (Historical Factors)

ฉลาดชาย รมิตานนท์(2528) กล่าวถึงเงื่อนไขของการมีส่วนร่วม พอสรุปได้ดังนี้

1. การที่เกิดการมีส่วนร่วมที่แท้จริงโดยปกติต้องมีการกระจายอำนาจเสียใหม่

(Redistribution of power) กล่าวคืออำนาจทางการเมืองจะต้องถูกกระจายออกไปในทุกระดับกรม ผู้อำนาจ การรวมอำนาจสู่ศูนย์กลาง ลักษณะการปกครองแบบเผด็จการย่อมไม่ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง

2. ยุทธวิธีในการพัฒนาแบบเก่า ๆ จะต้องเปลี่ยนแปลง เพราะถ้าไม่เปลี่ยนการมีส่วนร่วมที่แท้จริงก็จะไม่เกิดและในอีกด้านหนึ่งยุทธวิธีที่ถูกต้อง ในการพัฒนาจะต้องได้มาจากการเปิดโอกาสให้ประชาชนที่มีส่วนร่วมในการกำหนดกลยุทธ์หรือวิธีการพัฒนา

3. การปฏิบัติหน้าที่ของกลไกต่าง ๆ ที่จะยังผลให้เกิดการมีส่วนร่วมจะเป็นไปได้ดี หรือไม่ขึ้นอยู่กับสภาพการณ์หรือสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมที่กลไกเหล่านั้นถือกำเนิดขึ้น (กลไกเหล่านี้ได้แก่ขบวนการหรือกลุ่มที่เคลื่อนไหวทางการเมืองต่าง ๆ ก็จะมีอยู่แต่เพียงรูปแบบเท่านั้น ไม่อาจทำหน้าที่ที่จะก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชากรที่ แท้จริงได้

4. ยิ่งอัตราส่วนของประชากรที่อยู่ในภาวะยากจนมีสูงมากเท่าไร ก็ยิ่งจะหายยุทธวิธีของการพัฒนาที่จำเป็นต่อการสร้างมีส่วนร่วมที่แท้จริงมีความยากลำบากมากขึ้น นอกจากนั้นจะยังเป็นการยากลำบากมากยิ่งขึ้น สำหรับผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มาจากภายนอกไม่ว่าเขาเหล่านั้นจะเป็นตัวแทนของรัฐหรือไม่ก็ตาม ในการที่จะทำหน้าที่หรือสวมบทบาทผู้ช่วยให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

5. รูปแบบต่าง ๆ ของการมีส่วนร่วม ยิ่งกลุ่มคนที่เสียเปรียบ เช่น กรรมกรชานาถูกตัดห่างออกจากปัจจัยการผลิตมากยิ่งขึ้นเท่าใด พวกเขาจึงจะห่างไกลจากรูปแบบของการมีส่วนร่วมเพื่อ

เรียกร้องความเป็นธรรมที่แท้จริงมากออกไปเท่านั้น สรุปคือ ถ้าพวกเขาไม่มีปัจจัยการผลิตอยู่บ้างเลย การรวมตัวของพวกเขาเพื่อมีส่วนร่วมในการพัฒนาจึงจะเป็นไปได้ไม่น้อยนั่นเอง

2.3 แนวความคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

1. แนวความคิดในการกำหนดนโยบายป่าไม้
2. แนวความคิดในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้
3. แนวความคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศึกษากับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้
4. แนวความคิดเกี่ยวกับบทบาทผู้นำชุมชน ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

2.3.1 แนวความคิดในการกำหนดนโยบายป่าไม้

Wald, H. J. (อ้างใน อำนวย คอวนิช 2525) กล่าวว่า แนวทางการกำหนดนโยบายจัดการป่าไม้ อาจแบ่งกว้าง ๆ เป็น 3 แนวทางได้แก่

1. แนวความคิดที่ถือว่า ป่าไม้เป็นของรัฐ
2. แนวความคิดที่ถือว่าป่าไม้เป็นของชุมชน
3. แนวความคิดที่ถือว่า ป่าไม้เป็นทรัพยากรเพื่อการอนุรักษ์

ก) แนวความคิดที่ถือว่า ป่าไม้เป็นของรัฐ ตามแนวความคิดนี้ การจัดการป่าไม้จะต้องสนองตอบต่อรัฐ หรือประชาชนทั้งประเทศหรือทุกกลุ่ม ไม่ใช่เฉพาะประชาชนในท้องถิ่น ได้แก่ การแสวงผลประโยชน์จากป่าเพื่อสนับสนุนการใช้สอย และเป็นวัตถุดิบในอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ เช่น อุตสาหกรรมโรงเลื่อย อุตสาหกรรมกระดาษ อุตสาหกรรมไฟเบอร์ – บอร์ด แนวความคิดนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นแนว ความคิดใช้ไม้เพื่ออุตสาหกรรมเป็นฐาน (Industrial based) แนวทางจัดการป่าไม้ ตามแนวความคิดเพื่ออุตสาหกรรมนี้ ได้แก่ การให้สัมปทานป่าไม้ และการปลูกป่าเศรษฐกิจของเอกชน

ข) แนวความคิดที่ถือว่าป่าไม้เป็นของชุมชน ตามแนวความคิดนี้มีแนวทางที่อาศัยราษฎรในท้องถิ่นพื้นที่ใกล้เคียงกับพื้นที่ป่าไม้ เข้าทำประโยชน์ในพื้นที่ป่าไม้ และประกอบอาชีพทางการเกษตรควบคู่กันไป ลักษณะการจัดการป่าไม้ตามแนวความคิดนี้เป็นวิธีการใช้เกษตรกรรมเป็นฐาน (Agricultural based) แนวทางนี้เป็นแนวทางสำหรับการรอมชอมระหว่างราษฎร ซึ่งต้องการบุกรุกพื้นที่ป่าไม้เพื่อการเกษตร และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องซึ่งต้องการหยุดยั้งการทำลายป่า และต้องการเสริมสร้างพื้นที่ป่าไม้ให้มากขึ้น โดยใช้วิชาการทางวนศาสตร์และเกษตรศาสตร์เข้าประสานกัน จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ระบบวนเกษตร (Agro – forestry) วิธีการตามแนวทางนี้ เช่น การขอมให้ราษฎรปลูกพืชเกษตร เลี้ยงสัตว์ในระหว่างช่องว่างของต้นไม้ที่ปลูก วิธีดำเนินการตามระบบวนเกษตรในพื้นที่ป่าไม้โดยทั่ว ๆ ไป จะไม่มีการให้กรรมสิทธิ์ที่ดิน แต่จะให้สิทธิทำกิน และอนุญาตให้สิทธิ

ทำกินนี้ตกทอดไปสู่ทายาทได้ แนวทางการกำหนดนโยบายในลักษณะนี้ อาจกระทำในรูปของหมู่บ้านป่าไม้ (Forestry village) และป่าชุมชน (Community forestry)

ค) แนวความคิดที่ถือว่าป่าไม้เป็นทรัพยากรเพื่อการอนุรักษ์ แนวความคิดนี้มีพื้นฐานที่ว่า จะต้องสงวนทรัพยากรป่าไม้ไว้เพื่อการอนุรักษ์ เพื่อควบคุมความสมดุลของสภาวะธรรมชาติ แนวความคิดนี้ใช้สำหรับประเทศที่มีทรัพยากรด้านอื่นในการนำมาทดแทนทรัพยากรป่าไม้เพียงพอ หรือประเทศที่มีทรัพยากรป่าไม้อยู่ในภาวะน้อยลงจนเกิดวิกฤติ ซึ่งจะต้องจัดหาวัสดุใช้สอยมาทดแทนไม้ในประเทศ เช่น การสั่งซื้อไม้จากต่างประเทศ หรือการใช้วัสดุอย่างอื่นแทนไม้

2.3.2 แนวความคิดในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

ความหมายของการอนุรักษ์ (Conservation)

เกษม สนิทวงศ์ฯ (2528) กล่าวว่า การอนุรักษ์ คือ การจัดการของมนุษย์ในการใช้ชีวนิเวศ (Biosphere) เพื่อที่จะให้ได้ผลประโยชน์ที่ดีที่สุด และยั่งยืนแก่ชนรุ่นปัจจุบัน ในขณะที่เดียวกันก็เป็นการรักษาศักยภาพที่จะดำรงความต้องการและความจำเป็นของชนรุ่นต่อไปในอนาคต ดังนั้น การอนุรักษ์ คือ การสร้างสรรค์ การรวบรวม การสงวน การรักษาไว้ การใช้ประโยชน์ที่ยั่งยืน การทดแทนและการส่งเสริมสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งนี้การอนุรักษ์เกี่ยวข้องกับทรัพยากรที่มีชีวิตไม่มีชีวิต

เกษม จันทรแก้ว (2530) กล่าวว่า การอนุรักษ์ หมายถึงการเก็บรักษา สงวน ซ่อมแซม ปรับปรุง และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อจะได้เอื้ออำนวยให้คุณภาพสูงในการสนองความเป็นอยู่ของมนุษย์ตลอดไป หรืออีกความหมายหนึ่งคือ เป็นการใช้จ่ายตามความต้องการและประหยัดไว้เพื่อใช้ในอนาคต (Using of immediate needs and saving for future use)

ALLEN, S.W. (1959) กล่าวว่า การอนุรักษ์ป่าไม้มีวัตถุประสงค์เพื่อบำรุงรักษาให้มีสภาพป่าอยู่ตลอดไป เพื่อให้ป่าไม้ได้เอื้อประโยชน์แก่เราทั้งในด้านเนื้อไม้ของป่า ตลอดจนประโยชน์ทางอ้อมของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ เพื่อความอุดมสมบูรณ์ทางเศรษฐกิจ และความผาสุกแก่มนุษย์ ทั้งในปัจจุบันและอนาคตชั่ววันรันดร์ ดังนั้น มาตรการในการอนุรักษ์ป่าที่สำคัญที่สุด เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าวก็คือ การตัดไม้ไม่ให้เกินกำลังป่า (Sustained yield) ซึ่งอาจทำได้หลายวิธี แบ่งเป็นวิธีใหญ่ ๆ ได้ 2 วิธี คือ การบำรุงรักษาป่าให้คงสภาพป่าอยู่ตลอดไป และการปรับปรุงบูรณะพื้นที่ป่าที่ถูกทำลายไปแล้ว ให้กลับเป็นป่าขึ้นมาอีก

ชอบ เข้มกลัด (2535) กล่าวว่า “การอนุรักษ์ป่า” หมายรวมถึง การดูแลรักษาและการใช้ประโยชน์ได้ เช่น การใช้พื้นที่เลี้ยงสัตว์ การใช้ผลิตภัณฑ์จากป่า ฯลฯ โดยที่ไม่ทำลายป่า

ชอบ เข้มกัก และ คณะ (2535) เสนอว่า เงื่อนไขของการเกิดองค์กรประชาชนในการอนุรักษ์ป่า มีเงื่อนไขหลักๆ อยู่ 2 ลักษณะ คือ เงื่อนไขที่เกิดขึ้นภายในชุมชนเอง กับเงื่อนไขที่เกิดขึ้นภายนอกชุมชน แต่มีผลกระทบต่อคนในชุมชน ซึ่งเงื่อนไขแต่ละประเภทมีรายละเอียด ดังนี้

ก. เงื่อนไขภายในชุมชน

1) การได้รับประโยชน์ของสมาชิกในชุมชน การที่คนในชุมชนจะมีความรู้สึกรักและหวงแหน และปกป้องป่าไว้ในชุมชนของตน หรือบริเวณใกล้เคียงมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับผลประโยชน์ตอบแทนที่ตนเองได้รับจากป่า ทั้งทางตรงและทางอ้อมมากหรือน้อยเพราะป่าคือ ห่วงสรรพสินค้าของคนชนบท ประโยชน์ที่ได้จากป่าโดยตรงได้แก่ การใช้ไม้และผลิตภัณฑ์จากไม้มาทำประโยชน์เพื่อตอบสนองปัจจัยสี่ ส่วนทางอ้อมนั้นได้แก่ การใช้พื้นที่เลี้ยงสัตว์ การอนุรักษ์คุณภาพของดิน และการป้องกันการขาดแคลนแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค เป็นต้น ประโยชน์ดังกล่าวอาจเป็นไปได้ทั้งประโยชน์ทางเศรษฐกิจ หรือประโยชน์ทางสังคม

2) บทบาทและความสามารถของผู้นำ เมื่อป่าของชุมชนถูกบุกรุกทำลายลงไป ไม่ว่าจะด้วยสาเหตุใดก็ตาม ก็จะเกิดการขาดแคลน เกิดความแห้งแล้งขึ้นทั่วไปหากชุมชนใดมีผู้นำองค์กรที่ไม่เข้มแข็ง ก็จะถูกรอบงำและเป็นเครื่องมือให้เกิดการทำลายป่าเพิ่มขึ้น แต่ถ้าชุมชนใดมีผู้นำองค์กรที่เข้มแข็ง สร้างข้อต่อรองและเงื่อนไขขึ้นมาเพื่อปกป้องป่าไว้เพื่อหมู่บ้านตนเอง จนเป็นที่ยอมรับของชุมชนใกล้เคียงก็สามารถเก็บป่าผืนนั้นเอาไว้ได้ดังนั้นผู้นำที่มีความสามารถจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่มีบทบาท กระตุ้นชาวบ้านให้มีสำนึกต่อการอนุรักษ์ป่า ผู้นำดังกล่าวอาจได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน พระภิกษุ และครูในชุมชน ฯลฯ เป็นต้น แต่มีได้หมายความว่า ผู้นำดังกล่าวทำได้ทุกคน ผู้นำที่มีความสามารถ มีความคิดที่กว้างไกล มีความกระตือรือร้น เอาใจใส่ห่วงใยในปัญหาของชาวบ้าน มีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่า และที่สำคัญต้องมีความรู้ในกระบวนการปลูกจิตสำนึกของชาวบ้านเท่านั้น จึงจะทำได้

ข. เงื่อนไขภายนอกชุมชน

1) การประสพภัยธรรมชาติ ภัยพิบัติอันเกิดจากธรรมชาติที่ขาดความสมดุลอันเนื่องจากการกระทำของคนบางกลุ่ม บางพวก ที่แสวงหาผลประโยชน์จากธรรมชาติอย่างเกินขอบเขตความจำเป็น โดยเฉพาะภัยธรรมชาติที่เป็นผลประโยชน์จากธรรมชาติอย่างเกินขอบเขต ความจำเป็น โดยเฉพาะภัยธรรมชาติที่เป็นผลมาจากการตัดไม้ทำลายป่า เช่น น้ำท่วม ฝนแล้ง ลมพายุแรง พื้นดินเสื่อมโทรม ฯลฯ (เกรียงศักดิ์ เขียวยิ่ง , 2535) สภาพการณ์ดังกล่าวแม้จะเป็นเงื่อนไขภายนอกชุมชน แต่มีผลทำให้คนในชุมชนได้รับความเดือดร้อน เป็นต้นว่า พืชผลทางการเกษตรได้รับความเสียหาย ผลผลิตต่ำ ขาดแคลนเชื้อเพลิง ขาด-แคลนอาหาร เป็นต้น ซึ่งมีส่วนกระตุ้นให้สมาชิก ผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนได้ตระหนักถึงพิษภัยของการตัดไม้ทำลายป่า และจะร่วมกันคิดหา

ทางป้องกันแก้ไข ด้วยการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการปลูกป่า และดูแลรักษาป่าในรูปของ คณะกรรมการ เช่น กรณีน้ำท่วมที่บ้านกะทูน จังหวัดนครศรีธรรมราช หรือกรณี พายุภัยที่ จังหวัดชุมพร เป็นต้น

2) การที่บุคคลภายนอกเข้ามาแข่งขันทรัพยากร บุคคลภายนอกนั้นอาจได้แก่ นายทุน (บริษัทสัมปทานป่า) หรืออาจเป็นชาวบ้านในหมู่บ้านอื่นก็ได้ เมื่อเขาเหล่านั้นเข้ามาทำประโยชน์ หรือแสวงหาประโยชน์ภายในชุมชนเพื่อพวกเขา ไม่ว่าจะป็นในรูปของการได้รับสัมปทาน หรือ บุกรุกโดยพลการก็ได้ ได้ส่งผลกระทบต่อการค้างชีวิตของคนในชุมชน คนในชุมชนนั้น ๆ ก็จะร่วมมือกันลุกขึ้นมาคัดค้าน

3) บทบาทของเจ้าหน้าที่และหน่วยงานภายนอก เจ็อนใจที่สำคัญอีกเจ็อนใจหนึ่งก็คือ บทบาทการสนับสนุนของเจ้าหน้าที่และหน่วยงานภายนอก ไม่ว่าจะเป็นของรัฐหรือเอกชน เช่น การปลูกป่ายุคาลิปตศที่เจ้าหน้าที่กรมป่าไม้เข้าไปสนับสนุนด้านเทคนิคการปลูกในระยะเริ่มแรก เช่น การเตรียมพื้นที่ เตรียมกล้าไม้ และดำเนินการปลูกให้ ส่วนการดูแลรักษานั้น ให้ชาวบ้าน เป็นผู้ดำเนินการเอง โดยมีเจ้าหน้าที่เป็นผู้ให้คำแนะนำ แต่ทั้งนี้ถ้าเป็นชุมชนเก่าแก่ ผู้นำเข้มแข็ง ระดับจิตสำนึกของชาวบ้านสูง เจ้าหน้าที่จะให้ความเข้มข้นต่อบทบาทน้อย ตรงกันข้ามหากเป็น ชุมชนใหม่ ผู้นำไม่เข้มแข็งการรวมตัวของชาวบ้านยังมีน้อย การเข้ามามีส่วนร่วมยังอยู่ในระดับต่ำ บทบาทของเจ้าหน้าที่จะเข้มข้น บางครั้งต้องเข้าไปคลุกคลีกับชาวบ้าน แต่ต้องตระหนักหรือเตือน ตนเองอยู่เสมอว่า ต้องลดบทบาทลงไม่วันใดก็วันหนึ่ง เมื่อองค์กรของชุมชนนั้นมีความเข้มแข็ง สามารถบริหารงานได้ด้วยตนเองแล้ว

2.3.3 แนวความคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศึกษากับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

สิ่งแวดล้อมการศึกษา หมายถึง กระบวนการศึกษาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติและ ที่มนุษย์สร้างขึ้น และรวมถึงปัจจัยทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง สภาพแวดล้อม และผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อมนุษย์ เพื่อมุ่งสร้างพฤติกรรมหรือค่านิยมแก่สังคมใน อันที่จะรักษาหรือปรับปรุงคุณภาพสิ่งแวดล้อม

เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาการทำลายทรัพยากรป่าไม้ เพราะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ขาดความรู้ ความเข้าใจ ในการใช้ประโยชน์อย่างถูกต้องและขาดความร่วมมือกันในการอนุรักษ์ป่าไม้ (เต็มดวง รัตนทัศนีย์, 2529) จะต้องเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจ และให้ประชากรในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการ อนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้มากขึ้น โดยยึดตามแนวของสิ่งแวดล้อมศึกษา ซึ่งเป็นกระบวนการอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้มากขึ้น โดยยึดตามแนวของสิ่งแวดล้อมศึกษา ซึ่งเป็นกระบวนการที่มีจุดมุ่งหมายที่ จะพัฒนาประชากรโลกให้มีความตระหนักและความห่วงใยในเรื่องสิ่งแวดล้อมทั้งหมด และปัญหาที่ เกี่ยวข้อง โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

1) ความตระหนัก เพื่อช่วยให้บุคคลและกลุ่มสังคมมีความตระหนัก และมีความรู้สึกที่ไว ต่อสิ่งแวดลอมทั้งระบบ รวมทั้งปัญหาที่เกี่ยวข้องด้วย

2) ความรู้ เพื่อช่วยให้บุคคล และกลุ่มสังคมมีความเข้าใจพื้นฐานต่อสิ่งแวดลอมทั้งระบบ ปัญหาที่เกี่ยวข้อง และแสดงความรับผิดชอบเมื่อเผชิญกับปัญหา

3) เจตคติ เพื่อช่วยให้บุคคลและกลุ่มสังคมมีค่านิยมทางสังคม มีความรู้สึกที่มั่นคงต่อสิ่งแวดลอม และมีแรงจูงใจในการให้ความร่วมมืออย่างแข็งขัน ในการป้องกันและแก้ไขปัญหาดังแวดลอม

4) ทักษะ เพื่อช่วยบุคคลและสังคมมีทักษะในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดลอม

5) ความสามารถในการประเมินผล เพื่อช่วยให้บุคคล และสังคมสามารถประเมินเครื่องมือทางสิ่งแวดลอม และโปรแกรมทางการศึกษาในรูปของนิเวศวิทยา การเมือง เศรษฐกิจ สังคม จริยธรรม และปัจจัยทางการศึกษา การให้ความร่วมมือ : เพื่อช่วยให้บุคคลและกลุ่มสังคม พัฒนาความรู้สึกของความรับผิดชอบและพิจารณาถึงปัญหาเร่งด่วนทางสิ่งแวดลอม เพื่อให้แน่ใจว่ามีพฤติกรรมที่เหมาะสมในการแก้ปัญหาเหล่านี้

สรุปได้ว่า การให้ความร่วมมือของประชาชนมีความสำคัญในการอนุรักษ์ทรัพยากร และสิ่งแวดลอม ถ้าขาดความร่วมมือจากประชาชนแล้ว การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดลอมก็จะบรรลุผลไปไม่ได้โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งเป็นทรัพยากรที่อยู่ห่างไกลความเจริญ แต่อยู่ใกล้ชิดกับประชาชนในท้องถิ่นเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งถ้าประชาชนในท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วม หรือให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้แล้ว จะทำให้การอนุรักษ์และการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และเป็นการถาวรตลอดไป

2.3.4 แนวความคิดเกี่ยวกับบทบาทผู้นำชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

ผู้นำชุมชนอาจหมายถึงผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ อันได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งได้รับเลือกจากประชาชนในหมู่บ้าน หรือตำบลนั้น โดยได้รับเงินตอบแทนประจำตำแหน่งเป็นรายเดือน และผู้นำชุมชนแบบไม่เป็นทางการ อันได้แก่ บุคคลที่ประชาชนในหมู่บ้าน ตำบล ให้ความเคารพ นับถือ เชื่อฟัง อันอาจหมายรวมถึงข้าราชการที่ทำงานใกล้ชิดประชาชน เช่น เจ้าอาวาส ครูใหญ่ พัฒนาการ หัวหน้าสถานีอนามัยและประชาชนธรรมดา ซึ่งเป็นผู้นำในการทำงานร่วมกับประชาชนในหมู่บ้าน ผู้นำชุมชนทั้งสองลักษณะนี้ ควรที่จะเข้ามามีบทบาทอันสำคัญในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

กระทรวงมหาดไทย นับได้ว่าเป็นกระทรวงที่มีความสำคัญต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชนเป็นอย่างมาก มีหน่วยงานและบุคคลระดับต่าง ๆ ที่ปฏิบัติงานร่วมกับประชาชนรวมทั้งการใช้ หรือการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติตามกฎหมายต่าง ๆ ทั่วประเทศ อาทิเช่น “กำนัน

ผู้ใหญ่บ้าน” ซึ่งเป็นพนักงานฝ่ายปกครอง ตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 (อาษา เมฆสวรรค์, 2521) และได้ชื่อว่าเป็นผู้นำระดับพื้นที่ สามารถนำการเปลี่ยนแปลงได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้นโยบายตลอดจนกิจกรรมต่าง ๆ ของรัฐบาลซึ่งมุ่งหมายจะให้ราษฎรทั่วประเทศปฏิบัติตามนั้น หากขาดกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นผู้ช่วยเหลือแล้ว ย่อมไม่มีทางสำเร็จได้อย่างแท้จริง เพราะกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นผู้อยู่ใกล้ชิดสนิทสนมและราษฎรเคารพนับถือ การที่กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน แนะนำ ชักจูง หรือบอกกล่าวให้ทำสิ่งใดย่อมจะเต็มใจปฏิบัติตามมากกว่าชัดเจน แต่การดำเนินการจะต้องค่อยเป็นค่อยไป เพราะหาไม่สามารถเปลี่ยนแปลงทัศนคติของคน ตลอดจนการยอมรับในคุณค่าต่าง ๆ ภายในเวลาอันสั้นได้

กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน มีหน้าที่มากมาย มีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับบทบาท หน้าที่ของกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ถึง 25 กรม 109 หน่วยงาน (สมศักดิ์ พลภักดิ์, 2528) แต่ภารกิจในส่วนของกรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์นั้น กำนัน ผู้ใหญ่บ้านมีหน้าที่ ดังนี้

1. ช่วยเหลือร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ในการดูแลรักษาป่าไม้
2. ดูแล และรับฝากของกลางที่ยึดได้ และอยู่ในระหว่างดำเนินคดี
3. ดูแลรักษาป่าคุ้มครอง และป่าสงวนของทางราชการ
4. ช่วยเหลือ ตรวจสอบ และห้ามปรามราษฎร ไม้ให้แผ้วถางป่าหวงห้าม ตลอดจนการลักลอบตัดไม้โดยไม่ได้รับอนุญาต
5. ปฏิบัติการตามพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า (กองปกครองท้องที่กรมการปกครอง, 2522)

การอนุรักษ์ป่าไม้เป็นกรอบนโยบายในการพัฒนาทางการเกษตรตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 และฉบับที่ 6 ที่ต้องการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปลูกป่า ปกป้อง และบำรุงรักษาต้นไม้ กำนัน ผู้ใหญ่บ้านเป็นกรรมการสภาตำบล ย่อมมีส่วนในการกำหนดความต้องการ ทำแผนเลือกโครงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของท้องถิ่นเป็นอย่างมาก นอกจากนี้มีส่วนสำคัญในการอนุรักษ์ป่าไม้ในรูปแบบของโครงการพัฒนาแล้ว ยังมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าไม้ในรูปแบบพฤติกรรมกรรมการอนุรักษ์ป่าไม้ เช่น เป็นผู้นำประชาสัมพันธ์ ประสานงานเจ้าหน้าที่ หรือเป็นผู้รวบรวมราษฎรในการคัดค้าน ร้องเรียนหรือจับกุม เมื่อมีผู้บุกรุกตัดไม้ทำลายป่าในเขตการปกครองที่ตนรับผิดชอบอยู่

ตามมติที่ประชุมคณะกรรมการป้องกันอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เมื่อวันที่ 4 มีนาคม 2524 และเมื่อวันที่ 9 กรกฎาคม 2524 ให้จังหวัดโดยคณะอนุกรรมการป้องกันอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ประจำจังหวัด แต่งตั้งคณะอนุกรรมการ ๑ ประจำอำเภอ โดยให้กำนันทุกตำบลในเขตอำเภอเป็น

อนุกรรมการ และคณะอนุกรรมการป้องกันอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ประจำอำเภอมีอำนาจและหน้าที่ ดังนี้

1. ปฏิบัติตามนโยบายป้องกันการบุกรุกทำลายป่าไม้ของชาติ ตามที่ได้กำหนดในมติคณะรัฐมนตรี เรื่องมาตรการป้องกันการทำลายป่าไม้ของชาติ ระยะสั้นและเรื่องการป้องกันแก้ไขการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า
 2. ประชุมและวางแผนการป้องกัน และปราบปรามการบุกรุกทำลายป่าไม้ของชาติในเขตอำเภอให้บังเกิดผลได้อย่างแท้จริง
 3. ให้ปฏิบัติตามแผนที่ได้วางไว้โดยให้มีการเร่งรัดตรวจสอบ หากปรากฏว่ายังบกพร่องก็ให้พิจารณาหาทางแก้ไข และหากเจ้าหน้าที่ผู้ใดให้การช่วยเหลือสนับสนุนในการบุกรุกทำลายป่าหรือละเลยต่อเจ้าหน้าที่ป้องกันและปราบปรามก็ให้พิจารณาคำเนิการตามควรแก่กรณี
 4. ควบคุม ดูแล ให้มีการปฏิบัติตามกฎหมาย ทั้งในด้านพนักงานของรัฐ และด้านประชาชนทั่วไปในกรณี เพื่อมิให้มีการกระทำผิด อันเป็นการละเมิดกฎหมายแผ่นดินในการนี้ให้อำนาจสั่งแก้ไขสถานการณ์ได้ทันที แล้วรายงานให้คณะอนุกรรมการป้องกัน อนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ประจำจังหวัดทราบ
 5. มีอำนาจเรียกเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องทุกระดับ ในเขตความรับผิดชอบของอำเภอร่วมประชุมพิจารณา ตลอดจนชี้แจงข้อเท็จจริงตามที่ต้องการด้วย
 6. ติดตามและเร่งรัดการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง หากพบปัญหาหรืออุปสรรคขัดข้องในการป้องกัน และปราบปรามการบุกรุกทำลายป่าไม้อย่างใด ซึ่งพ้นวิสัยทางอำเภอพิจารณาแก้ไขได้ ให้รายงานคณะอนุกรรมการป้องกันอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ประจำจังหวัดทราบ เพื่อพิจารณาทางแก้ไขให้เป็นผลดีต่อไป
 7. ปฏิบัติตามที่คณะอนุกรรมการป้องกันอนุรักษ์ป่าไม้ประจำจังหวัดมอบหมาย
- การวางแผนป้องกันรักษาทรัพยากรป่าไม้นั้น กำนัน ผู้ใหญ่บ้านได้เข้ามามีบทบาท ร่วมในการวางแผน เช่น กรณีของตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน จะพบว่ากำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำชุมชน ต่างตระหนักในปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้ จึงได้มีการจัดตั้งองค์กรอย่างเป็นทางการขึ้นมา ตั้งแต่ปี 2520 จนมีความเข้มแข็งถึงปัจจุบัน และสำหรับที่ อำเภอบ้านหลวง จังหวัดน่าน กำนัน ผู้ใหญ่บ้านได้ร่วมกับประชาชนในการวางแผนป้องกันรักษาป่าไม้ให้คงสภาพความอุดมสมบูรณ์ นับตั้งแต่ พ.ศ. 2521 จนถึงปัจจุบันก็ยังคงสภาพความสมบูรณ์เหมือนเดิม ถึงแม้กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน จะถูกฝ่ายนายทุนโรงเลื่อยคุกคาม และใช้อำนาจนักการเมือง รวมทั้งทุ้มเทเงินถึง 300,000 บาท เพื่อที่จะหันเหเจตนาธรรม์ของเขาก็คตาม แต่เงินนั้นไม่สามารถซื้อได้ สำหรับมาตรการที่ใช้ในการป้องกันรักษาสภาพป่าไม้ของอำเภอบ้านหลวง ซึ่งราษฎรอำเภอบ้านหลวง

ได้จัดทำขึ้นเปรียบเสมือนสัญญาประชาคม ที่ให้ทุกคนปฏิบัติตามนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีดังนี้ (นิกา ราชอาณาจักร, 2530)

1. ใครจะใช้ไม้ปลูกบ้าน ต้องขออนุญาตจากสภาตำบลก่อน สภาตำบลอนุมัติแล้วจึงจะมีสิทธิไปขอใบอนุญาตจากป่าไม้อำเภอ เมื่อได้รับอนุญาตจากป่าไม้อำเภอแล้วจึงจะไปตัดไม้ในป่าได้ และต้องตัดไม้ที่จำเป็นต้องใช้จริงๆ เท่านั้น

2. ประชาชนทุกคนมีหน้าที่ดูแลรักษาป่าไม้ เห็นการตัดไม้ต้องแจ้งให้กำนัน หรือผู้ใหญ่บ้าน ทราบ

3. ชาวเขาจะทำไร่เลื่อนลอยในเขตบ้านหลวงไม่ได้เด็ดขาด ใครจัดขึ้นต้องพบกับอำนาจของประชาชน

4. ถ้ามีผู้มาขอสัมปทานทำไม้ในเขตอำเภอบ้านหลวง ทางราชการจะอนุญาตต้องให้สภาตำบลอนุญาตก่อน

5. สภาตำบลใดจะอนุญาต จะต้องให้ประชาชน 80 % ลงนามอนุมัติเสียก่อนถ้ามิฉะนั้นประชาชนจะยกขบวนไปถอดถอนกำนันออกจากตำแหน่ง

6. ห้ามชาวบ้านทุกคนรับเงินจากนายทุนทำไม้เด็ดขาด เพราะถือว่าคนรับเงินจากนายทุนทำไม้ คือได้ศึกที่จะฆ่าชาวบ้านด้วยตนเอง

ภายหลังจากคณะรัฐมนตรีได้มีมติให้ปิดป่าสัมปทาน เมื่อวันที่ 17 มกราคม 2532 กระทรวงมหาดไทย (2532) ได้ตั้งการให้ทุกจังหวัดพิจารณาดำเนินการแก้ไขปัญหาผลกระทบอันอาจเกิดจากการปิดป่าสัมปทานทำไม้ ดังนี้

1. ให้สภาตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ทำความเข้าใจกับราษฎรมิให้บุกรุกทำลายป่าและมีส่วนร่วมในการปลูกป่า ตลอดจนการอบรมอาสาสมัครให้ช่วยสอดส่องดูแลแจ้งตัวผู้กระทำ

2. ประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนทราบถึงนโยบายรัฐบาล

3. รณรงค์และส่งเสริมให้ภาคเอกชนได้มีส่วนร่วมในการสร้างสวนป่า และปลูกป่าทดแทน

นอกจากนี้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (2532) ได้วางแผนการป้องกันและอนุรักษ์ป่าสัมปทานภายหลังการปิดป่าข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นบทบาทของกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สร้างทัศนคติ ให้ความรู้ความเข้าใจ เพื่อให้มวลชนในท้องถิ่นเห็นความสำคัญ และปกป้องทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ ด้วยการให้สภาตำบลเป็นผู้คัดเลือกราษฎรในท้องถิ่นมาร่วมปฏิบัติงานป้องกันรักษาป่าร่วมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้

2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้ศึกษาได้ศึกษาค้นคว้าเอกสารเกี่ยวกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชน การอนุรักษ์ป่าชนิดโดยชุมชน ตำบลผาทอง อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน งานวิจัยที่มีผู้ศึกษาแล้ว และมีผลการศึกษา ดังนี้

การศึกษาการอนุรักษ์ป่าชนิด โดยชุมชน ตำบลผาทอง อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน อนุชา จันทบูรณ์ (2544) พบว่าการอนุรักษ์ป่าชนิด (ป่าด้าว) ของชุมชน ตำบลผาทอง อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน ทำให้มีการจัดการป่าชุมชน ที่มีประสิทธิภาพ การอนุรักษ์ป่าชนิดของชุมชน ส่งผลให้มีปริมาณต้นต้วเพิ่มขึ้น ทำให้มีผลผลิตและรายได้เสริมสูงขึ้น สามารถเป็นรูปแบบการอนุรักษ์ป่าชนิด และนำไปปรับใช้กับชุมชนอื่นที่มีป่าชนิด (ป่าด้าว) ให้ยั่งยืนสืบไป

การศึกษาปัญหาพิเศษ การจัดการป่าด้าว ของชาวบ้านน้ำกิ บ้านน้ำเป้ง บ้านสันเจริญ ตำบลผาทอง อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน จิระพงษ์ มุลวงษ์ และคณะ (2543) สภาวะปัจจุบันของหมู่บ้าน จะมีการจัดการดูแลพื้นที่ป่า ไว้ได้ระดับหนึ่ง ซึ่งทำให้ป่าด้าวเพิ่มขึ้น และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอีกในอนาคต และอีกทางหนึ่งที่ชุมชนเสนอแนะ คือ กลุ่มผู้ที่ผลิตด้าว ควรทำอาชีพเสริม คบคู่ไปด้วย เพื่อเป็นการอนุรักษ์ป่าด้าวด้วยในทางอ้อม แต่อย่างไรก็ตาม ในการอนุรักษ์ดูแลรักษาป่า ชุมชน หรือองค์กร ในชุมชนจะกระทำเพียงลำพังหรือรัฐ เพียงฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งคงไม่สามารถควบคุมพื้นที่ป่า ให้มีความยั่งยืนได้ ดังนั้นชุมชน ท้องถิ่น และสังคม ควรมีการจัดการร่วมกัน เพื่อนำไปสู่การจัดการของชุมชน อย่างยั่งยืนต่อไป

วิถีชีวิตของคนที่อยู่ใกล้ชิดกับทรัพยากรธรรมชาติ ความสำนึกในคุณค่าของวัฒนธรรมขององค์ความรู้ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และวิถีชีวิตที่เกื้อกูลต่อระบบนิเวศ ชุมชนเหล่านี้จึงเป็นผู้ที่ควรปกป้องจากการกระทำอันส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมสังคมและวัฒนธรรม ชุมชนควรมีสัมธิในการดูแลจัดการดูแลทรัพยากรในท้องถิ่นด้วยตัวของเขาเอง (อานันท์ กาญจนพันธุ์, มปป)

พื้นที่ลุ่มน้ำกิเป็นอีกชุมชนหนึ่งที่พบกับปัญหาด้านทรัพยากร เช่นเดียวกับชุมชนอื่นๆ จากการศึกษาว่ามีพื้นที่ประมาณ 26,250 ไร่ (ประมาณ 42.00 ตารางกิโลเมตร) เป็นพื้นที่ทางการเกษตร 6,357 ไร่ (ร้อยละ 24.22) มีพื้นที่ป่าปกคลุมทั้งหมด 19,893 ไร่ (ร้อยละ 75.78) เป็นป่าสมบูรณ์ 6,338 ไร่ (ร้อยละ 31.86) ที่เหลือ 13,555 ไร่ (ร้อยละ 68.14) เป็นป่าเสื่อมโทรม ซึ่งจะพบในบริเวณที่ดอน ในบริเวณตอนกลางของกลุ่มน้ำ สภาพส่วนใหญ่ถูกบุกรุกแผ้วถาง เพื่อทำพื้นที่การเกษตร เช่น ไม้ผลพืชไร่ชนิดต่างๆ รวมทั้งตั้งแหล่งชุมชนแต่อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาสภาพโดยรวมของพื้นที่ลุ่มน้ำกิพบว่าถึงแม้จะเหลือพื้นที่ป่าปกคลุมมากพอควร และเป็นป่าเพื่อการอนุรักษ์ตามกฎหมายแต่ส่วนหนึ่งยังมีสภาพเสื่อมโทรมยังไม่ได้รับการฟื้นฟู รวมทั้งการใช้ประโยชน์

จากที่ดินในบางพื้นที่ ที่ไม่เหมาะสมซึ่งปัญหาเหล่านี้ จะมีผลกระทบต่อป่าไม้แน่นอนดังนั้นสามารถประเมินสถานภาพของทรัพยากรป่าไม้อยู่ในระดับ ระวังภัย (Warning) หมายความว่า องค์ประกอบของป่าถูกรบกวน และเปลี่ยนแปลงไปจากสภาพธรรมชาติ โดยทั่วไปเพียงน้อยทำให้การทำหน้าที่ของป่าไม้ไม่สมบูรณ์เหมือนธรรมชาติ แต่สามารถฟื้นตัวกลับสู่สภาพเดิมในเวลาไม่นาน (สำนักงานนโยบายและสิ่งแวดล้อม, 2541) จากสภาพปัญหาดังกล่าว องค์กรชาวบ้านต่างเล็งเห็นความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้ อีกนัยหนึ่งการรักษาป่าของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ตามลุ่มน้ำต่างๆภายใต้ความเชื่อที่ใกล้ชิดกับธรรมชาติการให้ความเคารพ และนับน้อมต่อธรรมชาติการดำรงชีวิตตั้งแต่เกิด จนกระทั่งตายสัมพันธ์กับธรรมชาติ ชาวบ้านจะมีการรักษาป่าตามความเชื่อ แบบดั้งเดิมจะแบ่งป่าเป็นป่าหวงห้าม ป่าคั่นน้ำ ป่าใช้สอย ผู้ใดละเมิดประเพณีจะได้รับการลงโทษหลายๆ ระดับต่างกันไป

พ่อช้อยถิ่น แซ่เต๋น ได้กล่าวไว้ว่า “ ชาวบ้านเราอยู่กับเขา อยู่กับป่า ต้องใช้อุปกรณ์ สร้างบ้าน ต้องใช้ไม้ อาหารการกิน สมุนไพร ก็ต้องเก็บจากป่า เลยคิดว่าไม่อนุรักษ์ป่า คนก็ต้องตาย ต้องมีป่า มีน้ำ มีไม้ใช้สอย หลายๆ อย่าง” (อานันท์ กาญจนพันธุ์, มปป) จากความสัมพันธ์ดังกล่าว ระหว่างคนกับป่าจึงมีลักษณะที่ผสมผสานกลมกลืนกับการดำรงชีวิต แต่ต่อมาเมื่อมีการใช้ประโยชน์จากป่าในรูปเศรษฐกิจ เช่น ลุงต้าว (ลูกชิต) ที่ส่งผลกระทบต่อระบบการจัดการดูแลรักษา ตามความเชื่อดั้งเดิม ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายไปมาก จนปี พ.ศ. 2530 พ่อช้อยถิ่น ได้รับเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้านบ้านน้ำกิ หมู่ที่ 5 ได้รับมอบหมายให้ดูแล บ้านน้ำกิเหนือ น้ำกิใต้ และบ้านน้ำกลาง ตึกแย่งชิงทรัพยากรยังมีแนวโน้มทวีความรุนแรง พ่อช้อยถิ่น ได้เลือกประชุมลูกบ้านเพื่อหารือ และสนองให้จัดสรรพื้นที่ในการเก็บผลลูกชิต แต่มีข้อตกลงว่าต้องร่วมการดูแลป่า เมื่อถึงฤดูเก็บลูกชิตทุกคนในหมู่บ้านจะเข้าป่าพร้อมกัน แต่ก็เกิดกรณีพิพาทเป็นครั้งคราว ต่างจากบ้านน้ำกากลาง ซึ่งแต่ละครอบครัวจะแบ่งพื้นที่ดูแลกันชัดเจน ถือเป็น การแบ่งเขตรักษาป่า โดยสิทธิเก็บลูกชิตในพื้นที่เป็นค่าตอบแทน แต่ใช้เป็นการได้สิทธิในการเป็นเจ้าของพื้นที่ หรือต้นไม้ในป่าแต่อย่างใด และมีข้อตกลงว่า ปีไหนถ้าไม้ไปเก็บก็ได้ ก็ให้สิทธิคนอื่น ใครจะมาเก็บลูกชิตในเขตของเรา ต้องมาขออนุญาต เป็นปี ๆ ไป แล้วตกลงว่าจะแบ่งเงิน เท่าใด ถ้าไม่ไปทำเลย จะถูกเรียกสิทธิคืน ถ้าไม่ไปทำแนวกันไฟก็ถูกเรียกสิทธิคืน ไม่ช่วยดูแลก็ไม่มีความสิทธิ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, มปป)

พ่อช้อยถิ่น แซ่เต๋น ผู้นำอาวุโสของบ้านน้ำกิ จึงคิดตรากฎข้อห้าม เพื่อการรักษาป่าที่บ้านน้ำกิเพื่อเป็นกรอบในการคุมประพฤติลูกบ้าน โดยกฎเกณฑ์ดังกล่าว ได้ถูกบัญญัติเป็นภาษาจีนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 เป็นคัมมา แบ่งออกเป็น 9 ข้อได้แก่

1. ห้ามลัดต้นไม้ธรรมชาติในบริเวณคั่นน้ำลำธาร
2. ห้ามถางป่าดงดิบ
3. ห้ามเลื้อยไม้ขาย แปรรูปออกขาย

4. ถ้าใครเลี้ยงไม้สร้างบ้านจะเลี้ยงได้เฉพาะไม้หมอดชีวิต หรือตายแล้วเท่านั้น
5. ห้ามถ่วงเลยเขมมะตำว ถ้าใครฝ่าฝืน จะถูกปรับเป็น 2 เท่า ของค่าเสียหาย ครึ่งหนึ่งของค่าปรับ จะถูกส่งเข้ากองกลาง อีกครึ่งหนึ่งตกเป็นของเจ้าของผู้เสียหาย
6. ห้ามเผาป่าถ้าใครฝ่าฝืนจะถูกลงโทษตามพระราชบัญญัติป่าไม้
7. ห้ามตัดต้นไม้ตำว ถ้าใครฝ่าฝืนจะถูกปรับตั้งแต่ 500 - 1,000 บาท
8. ถ้าเจ้าของสวนมะตำว ไม่รักษาป่า หรือมะตำว มีสิทธิยึดที่ดินมะตำว คืนให้คนที่รักษา
9. ถ้าเกิดไฟป่าขึ้นที่ไหนแต่ไม่ช่วยดับไฟป่า มีสิทธิยึดสวนมะตำว ของคนนั้นไปให้คนที่ช่วยดับไฟ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, มปป)

จากสภาวะการผลิตลูกชิด ของหมู่บ้านสองแคว ตำบลนาไร่หลวง อำเภอสองแคว บ้านสบขุน ตำบลป่าคา บ้านน้ำกิ บ้านสันเจริญ ตำบลผาทอง อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน เป็นการผลิตเพื่อจำหน่ายโดยไม่มีการนำมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ โดยแต่ละครอบครัวสามารถสร้างรายได้จากการจำหน่ายลูกชิดตั้งแต่ 1,750 - 62,150 บาท โดยเฉลี่ยแต่ละคนจะเก็บได้ประมาณ 50 - 600 กิโลกรัม และป่าชิดของทั้ง 4 หมู่บ้านไม่มีการดูแลรักษาป่าชิดแต่ปล่อยให้ต้นชิดเจริญเติบโตเองตามธรรมชาติ (ชวน ราชสาร และคณะ, 2543)

การกระจายตัวของต้นชิดในแต่ละช่วงอายุของพื้นที่ตำบลผาทอง อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน มีความแตกต่างกันจากค่าเฉลี่ยของจำนวนต้นต่อไร่ พบว่าจำนวนของต้นชิดที่มีอายุ 7 - 10, 11 - 14, 15 - 18 ปี และช่วงออกดอกออกผล จะมีจำนวนน้อยลงกว่าต้นชิดที่หมดผล ปริมาณการผลิตลูกชิดของตำบลผาทอง จะต้องลดจำนวนน้อยลงกว่าอดีต ซึ่งชาวบ้านในพื้นที่ดังกล่าวจะต้องเร่งอนุรักษ์ป่าชิดของตนเองให้มากขึ้น (โยthin จันทรพล และคณะ, 2543)

2.5 กรอบแนวคิดในการศึกษา การจัดการป่าด้าว ของกลุ่มภูสตัน ตำบลผาทอง อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน

